

Vrouwenleed

Een onderzoek naar abortuspraktijken in Tilburg in het midden van de twintigste eeuw

Sterre Schlink

1072036

2021-2022

Master Geschiedenis en Actualiteit

Radboud Universiteit

Prof. dr. Jan Kok

Inhoud

Hoofdstuk 1.....	4
1.1 Mevrouw de B.....	4
1.2 Vraagstelling en toelichting concepten	6
1.2.1 Hoofd- en deelvragen	6
1.2.2 Abortus.....	7
1.3 Gebruikte methode	8
1.3.1 Operationalisering en werkwijze	8
1.3.2 Verantwoording bronselectie	9
1.4 Status Quaestionis	10
1.5 Indeling scriptie	20
Hoofdstuk 2.....	21
2.1 Canoniek kerkelijk recht.....	21
2.2 De Franse tijd	22
2.3 Het Wetboek van Strafrecht 1886	23
2.4 Artikel 251bis	24
2.5 De effecten van het nieuwe beleid	25
Hoofdstuk 3.....	27
3.1 Wees vruchtbaar en wordt talrijk	27
3.2 Het seksuele discours	28
3.3 De opkomst van geboortebeperking	29
3.4 De rol van de katholieke kerk	30
3.5 De rol van de medici	32
3.6 De rekening.....	33
Hoofdstuk 4.....	35
4.1 Arbeidersklasse.....	35
4.2 De vrouwen.....	35
4.3 De situatie-types van Ketting.....	37
4.4 beweegredenen	40
Hoofdstuk 5.....	43
5.1 Abortus methoden	43
5.2 Complicaties en de dood	45
Hoofdstuk 6.....	48
6.1 De aborteurs	48

6.2 Abortusnetwerken.....	50
6.3 Het verloop	52
Hoofdstuk 7 Conclusie	54
7.1 Beantwoorden hoofd- en deelvragen.....	54
7.1.1 De vrouwen.....	54
7.1.3 Abortusnetwerken	55
7.1.4 De middenklassen en elite	55
7.1.5 De hoofdvraag: Hoe zag abortus er in de praktijk uit in Tilburg in de periode 1940 tot en met 1945	56
7.2 Reflectie	57
Appendix	58
Waarnemingsinstrument	58
Bibliografie:.....	59
Primaire bronnen.....	59
Secundaire literatuur.....	60

Hoofdstuk 1

1.1 Mevrouw de B

Op donderdag 2 juli 1942 om iets voor zes uur 's avonds wordt dokter Lichtveld gevraagd om bij mevrouw de B te komen kijken. Boven treft hij de vrouw in haar slaapkamer aan. Met haar bovenlichaam ligt ze op bed terwijl haar beide benen zich er buiten bevinden en haar voeten op de grond rusten. Ze is gekleed in dagelijkse kleding maar haar onderlichaam is ontbloot. Op de grond tussen haar benen staat een waskom gevuld met kleurloos vocht. Daarnaast ligt een vrouwenspuit. Haar bloesje is open geknoot en dokter Lichtveld constateert dat ze het warm moet hebben gehad kort voor haar dood. Hij schat dat ze ongeveer een half uur geleden is overleden.¹

Voor mijn werk bij Regionaal Archief Tilburg doe ik onderzoek naar Tweede Wereldoorlog slachtoffers. Dit zijn niet alleen Joden of militairen, maar ook verzetslieden en burgers. Voor deze onderzoeken maak ik gebruik van veel verschillende bronnen. Een van die bronnen is het Gemeentepolitie archief.² De proces-verbalen die daarin zitten geven een interessant beeld van de Tweede Wereldoorlog. De Politie verhoort mensen over fietsdiefstallen, verduistering van distributiebonnen maar ook over verdrinking en moord. Tijdens een van mijn onderzoeken stuit ik op een proces-verbaal over een abortus die ernstig misgaat. Het is niet mevrouw de B maar een andere vrouw die het gelukkig wel overleeft. Haar verhaal raakt me enorm en roept veel vragen bij me op. Vooral over de gang van zaken en de manier waarop haar omgeving op de abortus reageert. Tegenwoordig kan een zwangerschap veilig worden afgebroken door een gynaecoloog of bij de abortuskliniek. Vroeger was dit verboden, maar zoals het verhaal van mevrouw de B laat zien, weerhield dit verbod vrouwen er niet van om toch een abortus te ondergaan. In plaats van hulp van een medisch professional waren ze toegewezen op zichzelf of op de hulp van een ander. Daarnaast waren er louche aborteurs die vaak voor veel geld met primitieve en gevaarlijke methodes een

---

¹ Regionaal Archief Tilburg, Inventaris van het archief van de Gemeentepolitie te Tilburg, 1844-1947 (1950), archieftoegang 29, inventarisnummer 1191, nummer 1612.

² Regionaal Archief Tilburg, nummer 1612.

abortus probeerden op te wekken.³ Of dit lukte was maar de vraag, daarnaast waren er veel risico's zoals infecties en andere soms dodelijke complicaties.⁴

Ondanks dat abortus sinds 1984 in Nederland is toegestaan, is er nog altijd een conservatieve groep die zich daar tegen verzet. Zo staan er dagelijks demonstranten bij abortusklinieken die bezoekers en personeel proberen te overtuigen van hun standpunt.⁵ Dit leidt in de praktijk tot vervelende en intimiderende situaties waardoor rond sommige abortusklinieken een bufferzone is ingesteld.⁶ Daarnaast kwam in 2018 na een onderzoek van De Groene Amsterdammer naar buiten dat Siriz, een van de grootste aanbieders van hulp bij onbedoelde zwangerschappen, medische onjuiste en sturende informatie verstrekt.⁷ Al oogt de website van Siriz neutraal, de organisatie komt voort uit de anti-abortuslobby de Vereniging ter Bescherming van het Ongeboren Kind.⁸ Hoewel het bekend was dat Siriz kwetsbare burgers onjuist informeerde bleef de 'hulp' organisatie tot en met 2020 staatssteun ontvangen.⁹ Ondanks deze misstanden lijkt een grote positieve wetsverandering op handen. Donderdag 10 februari 2022 stemde ruim tweederde van de Tweede Kamer in voor het afschaffen van de verplichte vijf daagse bedenktijd voorafgaande aan een abortus.¹⁰ Deze betuttelde verplichting suggereert dat ongewenst zwangere personen uit zichzelf niet goed over deze beslissing zouden nadenken. Als de Eerste Kamer deze verandering goedkeurt, zou het de eerste grote wijziging van de Abortuswet kunnen worden.¹¹

Toch is het niet overal in de wereld goed gesteld met het recht op abortus. In sommige landen is het afbreken van een zwangerschap nog steeds niet toegestaan. De

---

³ Jan de Bruijn, *Geschiedenis van de abortus in Nederland: een analyse van opvattingen en discussies, 1600-1979*, Van Gennep Nederlandse praktijk (Amsterdam: Van Gennep, 1979), 140.

⁴ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 33.

⁵ College voor de Rechten van de Mens, 'Bufferzones bij abortusklinieken', Mensenrechten.nl, 11 augustus 2020, <https://mensenrechten.nl/nl/toegelicht/bufferzones-bij-abortusklinieken#>.

⁶ College voor de Rechten van de Mens, 'Bufferzones bij abortusklinieken'.

⁷ Evert de Vos, Imme Widdershoven, en Quinten Wyns, "'Ongewenst zwanger? Chat nu!'", *De Groene Amsterdammer*, 12 september 2018, <https://www.groene.nl/artikel/ongewenst-zwanger-chat-nu>.

⁸ Vos, Widdershoven, en Wyns, "'Ongewenst zwanger? Chat nu!'".

⁹ Niels Waarlo, "'Ambtenaren VWS zagen subsidie voor hulpverlener met anti-abortuswortels als 'verboden staatssteun'", *de Volkskrant*, 18 september 2021, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/ambtenaren-vws-zagen-subsidie-voor-hulpverlener-met-anti-abortuswortels-als-verboden-staatssteun~b4dc2ccb/>.

¹⁰ Gijs Herderscheê, 'Verplichte bedenktijd abortus gaat sneuvelen: ruime meerderheid Tweede Kamer stemt voor afschaffing', *de Volkskrant*, 10 februari 2022, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/verplichte-bedenktijd-abortus-gaat-sneuvelen-ruime-meerderheid-tweede-kamer-stemt-voor-afschaffing~b39669b9/>.

¹¹ Herderscheê, 'Verplichte bedenktijd abortus gaat sneuvelen'.

meest zorgelijke ontwikkeling is echter te zien in Westerse landen zoals Polen en de Verenigde Staten, waar conservatieve regeringen mogelijkheden tot abortus steeds verder inperken. Dit heeft desastreuze gevolgen voor vrouwen en andere mensen met een baarmoeder. Zoals het verleden heeft uitgewezen houdt het verbod op abortus ongewenst zwangeren niet tegen. Het leidt alleen tot een enorme toename van illegale en levensgevaarlijke abortussen. Door middel van dit onderzoek naar abortus hoop ik een beeld te kunnen schetsen van de schrijnende situatie die het verbod op abortus veroorzaakt rond het midden van de twintigste eeuw. Rondom abortus hangt nog steeds een stigma. Er wordt niet graag over gepraat of over nagedacht. Dit is ook terug te zien in de hoeveelheid onderzoeken die naar abortus zijn gedaan. Vooral op historisch vlak is er een grote lacune. Dit zal in de status quaestionis uitgebreid toegelicht worden maar eerst volgt er een korte beschrijving van de hoofd- en deelvragen waarbij verschillende concepten uit de vraagstelling toegelicht worden. Daarna volgt een paragraaf met de gebruikte onderzoeksmethode en waarin de bronnenselectie wordt verantwoord. Als laatste volgt een paragraaf waarin de indeling van deze scriptie wordt toegelicht.

1.2 Vraagstelling en toelichting concepten

1.2.1 Hoofd- en deelvragen

Het hoofddoel van deze scriptie is de abortuspraktijk te onderzoeken in een onderbelichte periode, namelijk het midden van de twintigste eeuw. Ik doe dat in Tilburg in 1940-1945, omdat daar goede bronnen beschikbaar zijn. De hoofdvraag van deze scriptie is dan ook: Hoe zag abortus er in de praktijk uit in Tilburg in de periode 1940 tot en met 1945? Om deze vraag te kunnen beantwoorden, worden eerst de drie deelvragen beantwoord. De eerste deelvraag luidt: Wie waren de vrouwen die een abortus ondergingen en wat waren hun drijfveren? Hiermee wil ik inzicht bieden in de levens en personen achter de abortus. De tweede deelvraag is: Welke abortus methoden waren in de periode 1940 tot en met 1945 in Tilburg in gebruik en wat waren veel voorkomende complicaties? Hiermee ga ik in op de context van de abortus zelf en de mogelijke gevolgen van de ingreep. De derde deelvraag is: Wat was het netwerk rondom abortus in Tilburg? Dit gaat in op de manier waarop een abortus tot stand kwam. Dus welke personen erbij betrokken waren en in welke context het gebeurde. De antwoorden op de drie deelvragen zullen in de conclusie besproken worden,

waarbij de belangrijkste elementen uit dit onderzoek worden herhaald en antwoord wordt gegeven op de hoofdvraag.

1.2.2 Abortus

Het belangrijkste begrip in dit onderzoek is abortus provocatus. De sociale wetenschapper Evert Ketting beschrijft in zijn boek *Van misdrijf tot hulpverlening: een analyse van de maatschappelijke betekenis van abortus provocatus in Nederland*, abortus provocatus als een medische ingreep die wordt gedefinieerd als het opzettelijk beëindigen van een zwangerschap voordat de vrucht levensvatbaar is.¹² Ook wel zwangerschapsafbreking. Daarnaast wordt de term abortus arte provocatus gebruikt voor medische abortus die door een bevoegde arts wordt uitgevoerd.¹³ Bij een medische abortus wordt de zwangerschap afgebroken omdat daar medische gronden voor zijn. Bijvoorbeeld omdat het lichaam de zwangerschap niet aankan of omdat het kindje na de geboorte niet levensvatbaar zou zijn. Tot slot zijn er twee termen die duiden op onwettige abortus. Wanneer een medische abortus door een arts onwettig wordt uitgevoerd spreekt men van een illegale abortus.¹⁴ Wanneer een abortus wordt uitgevoerd door een leek heet dit een abortus provocatus criminalis. Omdat alle abortussen die in dit onderzoek aan bod komen onder deze twee laatste categorieën vallen, zal er worden gesproken over abortus en niet criminele of illegale abortus. Abortus is dan namelijk verboden volgens artikel 251bis van het Wetboek van Strafrecht:

Hij die opzettelijk eene vrouw in behandeling neemt of eene behandeling doet ondergaan, te kennen gevende dat daardoor zwangerschap kan worden verstoord, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste drie jaren of geldboete van ten hoogste drieduizend gulden.

Indien schuldige uit winstbejag heeft gehandeld, van het plegen van het misdrijf een beroep of eene gewoonte maakt, of geneeskundige, vroedvrouw of artsenijsbereider is, kunnen de straffe met een derde worden verhoogd.

---

¹² Evert Ketting, *Van misdrijf tot hulpverlening: een analyse van de maatschappelijke betekenis van abortus provocatus in Nederland* (Alphen aan den Rijn: Samsom, 1978), 13.

¹³ Ketting, *Van misdrijf tot hulpverlening*, 13.

¹⁴ Paul Schnabel, *Abortus in Nederland : een analyse van abortus provocatus als sociaal verschijnsel* ([Den Haag]: Stimezo-Nederland, 1976), 14.

Indien schuldige het misdrijf in zijn beroep begaat, kan hij van de uitoefening van dat beroep worden ontzet.¹⁵

Bij overtreding van deze wet werd alleen de aborteur bestraft en de vrouw die de abortus onderging niet.¹⁶ Voor vervolging was belangrijk dat de politie kon bewijzen dat de vrouw in behandeling was geweest en dat kenbaar was gemaakt door de aborteur dat deze behandeling de zwangerschap kon verstoren.¹⁷ Medische abortus was wel toegestaan maar in het algemeen vonden Nederlandse artsen abortus in strijd met hun beroepsethiek waardoor ze niet snel bereid waren om er een uit te voeren.¹⁸ In praktijk kwam medische abortus dus bijna niet voor. Daarnaast kon het uitvoeren van een medische abortus voor een arts tot reputatieschade leiden en ontstond er een toestroom van andere zwangere vrouwen die een abortus wilde.¹⁹ De afwijzing van artsen schrok vrouwen niet af.²⁰ Ze zochten elders hulp. Op deze manier speelden artsen clandestiene aborteurs in de kaart.

1.3 Gebruikte methode

1.3.1 Operationalisering en werkwijze

Voor het onderzoek van deze scriptie heb ik gebruik gemaakt van verschillende onderzoeksmethoden. In het twee en derde hoofdstuk, waar ik in ga op de geschiedenis van de abortuswetgeving en de visie van de Rooms-Katholieke kerk op seksualiteit, het huwelijk en abortus beschrijft, baseer ik me op secundaire literatuur zoals wetenschappelijke artikelen en boeken. Voor het vierde, vijfde en zesde hoofdstuk, waarin ik de deelvragen beantwoord, is naast de informatie uit de secundaire literatuur vooral de informatie uit de proces-verbalen van belang. Proces-verbalen laten een breed en veelzijdig licht schijnen op hoe abortus in de praktijk er aan toe ging. Verschillende actoren zoals de vrouwen, uitvoerders, artsen en medeplichtigen komen aan het woord. Alle proces-verbalen van de Tilburgse gemeentepolitie uit de oorlogsjaren zijn één voor één doorgekeken. Alle proces-

---

¹⁵ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 85.

¹⁶ Ibid, 86.

¹⁷ Ibid, 96.

¹⁸ Ibid, 109.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid, 112.

verbalen die opgemaakt zijn voor een verdenking van een overtreding van artikel 251bis van het Wetboek van Strafrecht of die een verwijzing naar een mogelijke abortus bevatten zijn voor dit onderzoek geselecteerd. De proces-verbalen zijn vervolgens geanalyseerd aan de hand van het waarnemingsinstrument. De vragenlijst heeft als doel een zo compleet mogelijk beeld te geven van de abortuspraktijken in Tilburg. De vragenlijst is opgesteld aan de hand van thema's die uit secundaire literatuur naar voren is gekomen. Zo wordt er onder andere verwezen naar de zes situatie-typen die afkomstig zijn uit het onderzoek van Evert Ketting. Elk proces-verbaal wordt aan de hand van het waarnemingsinstrument geanalyseerd. De bevindingen worden verwerkt in een excel-document. Door middel van deze analyse en de secundaire literatuur zullen de hoofdvraag en deelvragen beantwoord worden en zal er zo een beeld geschetst worden van abortus in Tilburg in het midden van de twintigste eeuw. Het waarnemingsinstrument is na te lezen in de appendix.

1.3.2 Verantwoording bronselectie

Voor deze scriptie wordt gebruik gemaakt van proces-verbalen afkomstig uit het Tilburgse gemeentepolitie archief. Een abortus moest in het diepste geheim uitgevoerd worden en kwam vaak alleen aan het licht als een vrouw ziek werd of overleed als gevolg van een abortus. Dan werd de politie ingeschakeld en werd er een onderzoek ingesteld dat soms tot een strafzaak leiden. De meeste sporen van abortus vinden we dan ook terug in rechtbank- en politiearchieven. Dit is waarschijnlijk maar het topje van de ijsberg. Ondanks dat het niet mogelijk is een compleet beeld te schetsen van abortus in deze periode, is dit onderzoek toch van belang omdat over abortus in Nederland tussen 1933 en 1965 vrijwel niets bekend is.²¹ Er is voor de periode 1940-1945 gekozen omdat alle proces-verbalen van de Tilburgse politie uit deze periode bewaard zijn gebleven. Door de compleetheid kan deze periode goed onderzocht worden en ontstaat er niet onnodig een nog groter kloof tussen de werkelijkheid en het beeld van abortus. Dit onderzoek draait dus niet om de Tweede Wereldoorlog. Er is alleen voor deze periode gekozen omdat door de analyse van de bronnen een zo compleet mogelijk beeld geschetst kan worden en er zo een beeld van abortus ontstaat dat representatief is voor het midden van de twintigste eeuw. De proces-

---

²¹ Evert Ketting, *Van misdrijf tot hulpverlening*, 109.

verbalen die voor dit onderzoek zijn geselecteerd, zijn nog niet eerder geraadpleegd. Dit zal deels komen doordat de archiefstukken pas sinds een paar jaar openbaar zijn.

1.4 Status Quaestionis

Abortus is nog altijd een controversieel onderwerp. Door sommigen wordt het gezien als een maatschappelijk, psychologisch of ethisch probleem en voor anderen is het een recht waarvoor hard is gestreden.²² Voor de positionering van dit onderzoek is het relevant om eerst een duidelijk beeld te schetsen van het wetenschappelijke debat in Nederland rondom abortus door de jaren heen. Wat opvallend is, is dat onderzoek naar abortus sterk geënt is op de actualiteit.²³ Het kan niet los worden gezien van de context waarin het zich bevindt. De onderzoeken zijn een reactie op het maatschappelijk debat en spelen in op de acute vraag naar feitenkennis. De onderzoeken werden vaak in korte tijd uitgevoerd en zijn hierdoor klein en bleven niet lang relevant. De situatie in Nederland veranderde namelijk snel.

Lange tijd is er geen duidelijke grens geweest tussen abortus en kindermoord.²⁴ Het is een verschijnsel dat op alle plekken en in alle tijden voor kwam. In hoofdstuk twee zal een bondig overzicht gegeven worden van de geschiedenis van abortuswetgeving in Nederland. Het start punt van deze status quaestionis is het einde van de negentiende eeuw. Op dat moment vond er een grote maatschappelijke omwenteling plaats in Europa.²⁵ De industriële revolutie en de opkomst van het kapitalisme maakte een einde aan de agrarische-ambachtelijke samenleving.²⁶ In Nederland maakte de moderne industriële samenleving rond 1880 zijn intrede.²⁷ Een gevolg hiervan was dat de hoge geboorte- en sterftcijfers enorm zakte.²⁸ Door de vooruitgang van de medische wetenschap en de verbetering van de gezondheidszorg stierven er minder kinderen en zuigelingen.²⁹ Tegelijkertijd vond er een daling van de geboortecijfers plaats. Onder andere de stijging van de welvaart, de toenemende verticale sociale mobiliteit, het functieverlies van het gezin, de

---

²² Ketting, *Van misdrijf tot hulpverlening*, 107.

²³ Ibid.

²⁴ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 12.

²⁵ Coen van Emde Boas, *De arts en de sexuele (r)evolutie* (Amsterdam: De Erven Bohn, 1973), 3.

²⁶ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 41.

²⁷ Ketting, *Van misdrijf tot hulpverlening*, 5.

²⁸ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 41.

²⁹ Ibid, 42.

emancipatie van de vrouw en de secularisatie lagen hier ten grondslag aan.³⁰ Langzaam kwam de bewuste beperking van geboortes op gang en manifesteerde voor het eerst op enige schaal ook een abortusproblematiek.³¹ Waar voorheen voor kindermoord en voor te vondeling leggen werd gekozen als oplossing voor ongewenste en buitenechtelijke kinderen, werd nu geprobeerd de zwangerschap vroegtijdig af te breken of de conceptie helemaal te voorkomen.³²

In 1881 werd naar Engels voorbeeld de Nieuw-Malthusiaansche Bond opgericht.³³ De bond had als doel armoede te verminderen door het stimuleren van een bevredigend evenwicht tussen gezinsomvang en bestaansmiddelen.³⁴ Het was geen toeval dat deze beweging ontstond ten tijde van de industriële revolutie. De bond was namelijk vernoemd naar de Engelse econoom en bevolkingstheoreticus Thomas Robert Malthus.³⁵ In het bekendste essay van Malthus zette hij een theorie uiteen waarin hij stelde dat de bevolking de neiging had zich sterker voor te planten dan de productiemiddelen aankonden. Waar voorheen de bevolkingsgroei werd geremd door hongersnoden, oorlog, ziektes en vroegtijdig sterven, was deze balans in de moderne tijd weg. Malthus' oplossing voor dit probleem was seksuele onthouding en het uitstellen van trouwen. Op deze manier zou het geboortecijfer moeten zakken. De Nieuw-Malthusiaansche Bond zag de ernst in van Malthus diagnose maar kon zich niet vinden in zijn oplossingen.³⁶ De Bond zag geboortebeperking als een betere manier om armoede te bestrijden.³⁷ Door middel van propaganda wilden ze kennis over geboortebeperking en voorbehoedsmiddelen verder verspreiden.³⁸ Aanvankelijk bleef de aanhang klein, maar vanaf 1900 begon de Bond te groeien.³⁹ De Nieuw-Malthusianen waren geen revolutionisten maar eerder gematigde hervormers.⁴⁰ Redelijke beheersing van het geslachtsleven en geboortebeperking was in hun ogen naast een maatschappelijke noodzaak ook een teken van zedelijke vooruitgang.⁴¹ Desondanks was de

---

³⁰ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 42.

³¹ Ketting, *Van misdrijf tot hulpverlening*, 5.

³² Ibid.

³³ Ibid, 19.

³⁴ Ibid.

³⁵ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 43.

³⁶ Ibid.

³⁷ Ketting, *Van misdrijf tot hulpverlening*, 19.

³⁸ Ibid.

³⁹ De Bruijn, 43.

⁴⁰ Ibid, 44.

⁴¹ Ibid, 45.

bond geen voorstander van onbeperkte seksuele vrijheid.⁴² Het gezin bleef de hoeksteen van de samenleving en echtelijke trouw was een grote deugd.⁴³ Toch vormde deze opvattingen een breuk met het christelijke en traditionele huwelijksmoraal.⁴⁴ Door de staat en de kerk werd het gedachtegoed van de Nieuw-Malthusianen gezien als een bedreiging van de heersende opvattingen over zedelijkheid en moraal.⁴⁵ Seks moest uitsluitend binnen het huwelijk plaatsvinden en diende alleen te zorgen voor voortplanting.⁴⁶ Seksuele handelingen die dat niet als doel hadden, waren tegennatuurlijk, ziekelijk en zondig.⁴⁷ Deze oude zeden pasten niet langer bij de nieuwe sociale realiteit. Langzaam maar zeker ontstond er een kloof tussen de officiële moraal, die onder andere terug te zien was in de zedenwetgeving, en de geleefde werkelijkheid. Door de jaren heen werd deze kloof alleen maar groter.⁴⁸

Dat het abortus probleem in 1895 voor het eerst werd aangekaart door een aanhanger van het Nieuw-Malthusianisme komt niet als een verrassing.⁴⁹ De Leidse hoogleraar verloskunde en gynaecoloog Hector Treub opende in een artikel in het Tijdschrift voor Strafrecht de aanval op de abortuswetgeving.⁵⁰ Treub sprak zijn verontrusting uit over de toename van criminele abortus. Volgens de hoogleraar was de abortuswetgeving een vrijbrief voor clandestiene aborteurs maar belemmerde het juist artsen die op medisch en ethisch verantwoorde wijze wilde aborteren. De wet gaf namelijk niet de garantie dat een arts niet vervolgd zou worden ondanks dat er gewetensvol was gehandeld. Ook al was de kans op een veroordeling klein, imagoschade was onvermijdelijk wanneer er een strafvervolging werd ingesteld. Artsen wilden daardoor niets met abortus te maken hebben en vrouwen hadden geen andere keus dan zich tot clandestiene aborteurs te richten.⁵¹ De beste optie volgens Treub was om de strafbaarheid van abortus op te heffen. Criminele abortussen werden al zoveel uitgevoerd dat een opheffing van het verbod volgens hem niet verder zou leiden tot een toename.⁵² Het artikel van Treub zorgde voor veel opschudding.⁵³

---

⁴² De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 46.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Ibid, 45.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ van Emde Boas, *De arts en de sexuele (r)evolutie*, 7.

⁴⁷ Ibid, 3.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 47.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Ibid, 48.

⁵² Ibid.

⁵³ Ibid, 49.

De overgrote meerderheid deelde zijn bezorgdheid over criminele abortus maar zijn oplossing genoot minder bijval.⁵⁴ Naarmate de discussie vorderde was er steeds meer aanhang voor het idee om de abortuswetgeving verder te verscherpen door een duidelijke medische indicatie in het Wetboek van Strafrecht op te nemen.⁵⁵ Na 1900 waren nauwelijks nog verdedigers in het openbaar voor het opheffen van de strafbaarheid van abortus.⁵⁶

Aan het begin van de twintigste eeuw waren het vooral de artsen die zich het meeste bezighielden met het abortusvraagstuk.⁵⁷ Zij waren ook de groep die er het vaakst in het gewone leven mee werd geconfronteerd.⁵⁸ Tijdens deze perioden werden twee medische enquêtes uitgezet naar criminele abortus.⁵⁹ Tussen 1901 en 1907 doet Treub onderzoek in zeven Nederlandse vrouwenklinieken.⁶⁰ Het andere onderzoek werd in 1908 uitgevoerd door de Gezondheidscommissie van Amsterdam.⁶¹ Van de 326 aangeschreven particuliere artsen namen 127 deel aan de Amsterdamse enquête.⁶² Uit de cijfers van beide enquêtes kwam naar voren dat abortus onomstotelijk zeer veel voorkwam en dat het steeds meer toenam.⁶³ Ook werd duidelijk dat het onder gelijke mate voorkwam onder joden, protestanten en katholieken. Daarnaast werd er geen correlatie gevonden tussen abortus en sociaal milieu. Het kwam dus in alle lagen van de samenleving voor.⁶⁴ Nadat de nieuwe abortuswetgeving in 1911 inging, nam de maatschappelijke discussie weer af en verdween het vraagstuk naar de achtergrond.

Aan het begin van de jaren dertig laaide de discussie over abortus en anticonceptie weer op.⁶⁵ Het ledenaantal van de Nieuw-Malthusiaansche Bond bleef groeien en de criminele abortussen namen toe.⁶⁶ Het was duidelijk dat de wetgeving tegen abortus en anticonceptie niet het gewenste effect had.⁶⁷ Het geboortecijfer in Nederland bleef namelijk

---

⁵⁴ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 49.

⁵⁵ *Ibid*, 50.

⁵⁶ *Ibid*, 79.

⁵⁷ *Ibid*, 56.

⁵⁸ *Ibid*.

⁵⁹ *Ibid*, 57.

⁶⁰ *Ibid*, 58.

⁶¹ *Ibid*, 57.

⁶² *Ibid*.

⁶³ *Ibid*, 58.

⁶⁴ *Ibid*.

⁶⁵ *Ibid*, 120.

⁶⁶ *Ibid*, 119.

⁶⁷ *Ibid*, 120.

dalen.⁶⁸ Ook in het midden van Noord-Brabant, in de katholieke gemeentes zoals Tilburg, liep het geboortegetal terug.⁶⁹ De toename van geboortebeperking onder gelovigen wees op de dalende invloed van de traditionele Rooms-Katholieke huwelijksmoraal.⁷⁰ De kloof tussen de wet en de werkelijkheid werd alsmaar groter.⁷¹ Zowel de katholieke als de Protestantse kerk voelde druk om mee te gaan met de tijd en zetten daarom de deur op een kier.⁷² Op de Lambeth-conferentie liet de Anglicaanse kerk aan haar volgelingen weten dat “andere middelen” gebruikt mochten worden als volkomen onthouding geen optie was en er een zedelijke reden was om het ouderschap te beperken of te voorkomen.⁷³ De Rooms-katholieke kerk was conservatiever en liet in het encycliek *Casti Connubii* vastleggen dat in sommige situaties “natuurlijke methoden” zoals periodieke onthouding, toegestaan waren. De kerken sloten zich hiermee aan bij het eerste punt van de Nieuw-Malthusiaanse Bond, namelijk geboortebeperking om armoede te bestrijden.⁷⁴ Het standpunt van de bond had zich echter in de loop van de jaren doorontwikkeld en de focus lag in de jaren dertig op de individuele wenselijkheid van gezinsvorming en -uitbreiding. Armoede was niet langer de enige geaccepteerde reden voor geboortebeperking. Als het krijgen van kinderen door welke reden dan ook een negatieve invloed had op het welzijn van het gezin was geboortebeperking volgens de Bond geoorloofd.⁷⁵ Abortus was voor de Bond echter een gevoelig onderwerp omdat men huiverig was dat het mogelijk een bedreiging vormde voor de verspreiding van minder ingrijpende geboorteregelingmethoden.⁷⁶ Omdat geboorteregeling echter nog redelijk onbetrouwbaar was werd abortus door de Bond gezien als een noodmaatregel wanneer de geboorteregeling had gefaald.⁷⁷ Voor veel andere conservatievere groepen in Nederland bleef abortus een brug te ver.

---

⁶⁸ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 120.

⁶⁹ A.N.J. den Hollander en Nederlandse sociologische vereniging., *Drift en koers : een halve eeuw sociale verandering in Nederland*, 2e dr., Bouwstenen voor de kennis der maatschappij ; 43 (Assen: Van Gorcum [etc.], 1962), 36.

⁷⁰ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 129.

⁷¹ Ibid, 120.

⁷² Ketting, *Van misdrijf tot hulpverlening*, 21.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 21.

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Ketting, *Van misdrijf tot hulpverlening*, 22.

⁷⁷ Ibid, 22.

Al deze veranderingen zorgde er voor dat abortus in de jaren dertig sterk in de belangstelling kwam te staan.⁷⁸ De jurist J. Valkhoff droeg daar met zijn boek *Abortus provocatus en het strafrecht* uit 1933 aan bij.⁷⁹ In zijn boek onderzocht Valkhoff de doelmatigheid van de bestraffing van abortus in Nederland.⁸⁰ Uit zijn onderzoek kwam naar voren dat de wetgeving onjuist, ondoelmatig en onrechtvaardig was. De vervolging van aborteurs was volgens Valkhoff willekeurig en ineffectief.⁸¹ Maar een klein percentage werd veroordeeld, waardoor het geen afbreuk deed aan de omvang van criminele abortus. Daarnaast was het verbod voor artsen dreigend genoeg, maar voor clandestiene aborteurs niet. Hierdoor was abortus in de criminele sfeer beland en hiervan waren vooral de armste en de zwakste de dupe. De wetgeving was schadelijk voor de volksgezondheid en bracht vrouwen in gevaar.⁸² Het strafrecht was er om de maatschappij te beschermen maar volgens Valkhoff faalde de wetgeving daarin. Hij pleitte daarom voor liberalisering van de abortuswetgeving.⁸³ Valkhoffs voorstel was dat wanneer een abortus binnen de eerste drie maanden werd uitgevoerd met toestemming van de vrouw door een specialist in een erkend ziekenhuis, de abortus niet strafbaar zou zijn.⁸⁴

Het boek van Valkhoff kan worden gezien als het hoogtepunt van de abortusdiscussie in de jaren dertig.⁸⁵ De maatschappelijke discussie leidde echter tot niks. Zowel het vervolgingsbeleid als de wetgeving werden niet aangepast.⁸⁶ De discussie rondom abortus nam daarna snel af. In de jaren vijftig was de interesse in het vraagstuk zelfs totaal weggeëbd.⁸⁷ De kerk en de staat zwegen het bewust dood zodat er geen nieuwe discussie ontstond en de voorstanders van geboortebeperking begonnen ook niet over abortus omdat ze bang waren dat het de verspreiding en ontwikkeling van anticonceptiemiddelen zou bedreigen.⁸⁸ Uit het geringe aantal onderzoeken blijkt dat ook in medische kringen er nauwelijks interesse was voor abortus.⁸⁹ De periode 1934 tot 1965 kan dan ook gezien

---

⁷⁸ Ketting, *Van misdrijf tot hulpverlening*, 5.

⁷⁹ Ibid, 109.

⁸⁰ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 140.

⁸¹ Ibid.

⁸² Ibid.

⁸³ Ketting, *Van misdrijf tot hulpverlening*, 109.

⁸⁴ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 141.

⁸⁵ Ibid, 142.

⁸⁶ Ibid, 147.

⁸⁷ Ketting, *Van misdrijf tot hulpverlening*, 109.

⁸⁸ Ibid, 22.

⁸⁹ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 166.

worden als een zwart gat in de wetenschappelijke beschrijving van abortus.⁹⁰ Alleen het onderzoek van de arts en hoogleraar seksuologie Coen Van Emde Boas geeft een inkijkje, maar is niet toereikend genoeg.⁹¹ Van Emde Boas onderzocht in 1932, 1939 en 1945 vrouwen die voor een consult kwamen bij het bureau voor geboortenregeling in Amsterdam. De hoogleraar ging na of de vrouwen ooit eerder een abortus ondergaan hadden. Uit zijn onderzoek bleek dat een abortus vaak voor kwam bij deze groep vrouwen.⁹² De vrouwen die Van Emde Boas onderzocht waren echter geen representatieve groep. Zij bezochten namelijk een bureau voor geboorteregeling en dat was in die tijd erg progressief. De vrouwen in het onderzoek van Van Emde Boas waren voornamelijk getrouwde vrouwen uit de arbeids- en middenklassen. Prostituees of vrouwen uit zwak-sociale gezinnen komen bijna niet voor in het onderzoek.⁹³ Het onderzoek is dus erg beperkt en geeft geen representatief beeld van abortus in deze periode.

Pas in de jaren zestig tijdens de seksuele revolutie barst de discussie opnieuw los.⁹⁴ Dit zal uiteindelijk resulteren in een fundamentele doorbraak.⁹⁵ Het taboe op geboorteregeling verdween daarna in vrij korte tijd. Tijdens de jaren zestig en zeventig werden er verschillende onderzoeken gedaan naar abortus maar die richtten zich bijna allemaal op de actualiteit. Eindelijk was er aandacht voor de motieven en achtergronden van deze vrouwen. Langzaam ontstond er een beeld van de schrijnende situaties en de vrouwen achter het abortusprobleem. Het zal echter tot 1984 duren voordat abortus werd gelegaliseerd.

De historicus Jan De Bruijn besteedt in zijn boek *Geschiedenis van de abortus* uit 1979 wel even kort aandacht aan de periode tussen de twee wereldoorlogen en 1940-1945.⁹⁶ De Bruijn focust zich meer op de beschrijving van de denkbeelden over abortus en niet op de beleving en drijfveren van de vrouw. Ook hij vult de lacune dus niet op. Door het gebrek aan aandacht voor het abortus probleem in deze periode lijkt het of abortus nauwelijks voorkwam. De cijfers van het CBS laten zien dat de schijn bedriegt.⁹⁷ Vanaf de jaren dertig is

---

⁹⁰ Ketting, *Van misdrijf tot hulpverlening*, 109.

⁹¹ Ibid, 110.

⁹² Ibid.

⁹³ Ibid.

⁹⁴ Ibid, 6.

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 147.

⁹⁷ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 239.

er een flinke stijging in de veroordelingen van aborteurs. Net na de Tweede Wereldoorlog wordt het hoogtepunt van het probleem bereikt.⁹⁸ Het kan niet ontkend worden dat criminele abortus een groot probleem vormde dat ontelbaar veel vrouwen het leven heeft gekost.

Abortus is door verschillende wetenschapsdisciplines onderzocht en beschreven. Vrijwel altijd zijn deze onderzoeken gedreven door de actualiteit. Hierdoor zijn periodes waarin geen maatschappelijke discussie over abortus plaatsvond niet beschreven. Deze lacunes kunnen alleen opgevuld worden door middel van historisch onderzoek. Dit onderzoek zal door de periode 1940-1945 te onderzoeken een klein deel van die lacune opvullen. Ondanks dat de Tweede Wereldoorlog een unieke tijd was zullen de uitkomsten van dit onderzoek zich niet alleen beperken tot deze periode maar zullen ze representatief zijn voor abortuspraktijken in het midden van de twintigste eeuw. Het doel is, zover mogelijk, een zo compleet mogelijk beeld te schetsen van hoe abortus er in de praktijk aan toe ging. Ondanks dat er geen ander vergelijkbaar onderzoek is gedaan naar deze periode in Nederland, kunnen er wel vergelijkingen worden gedaan met andere onderzoeken uit een latere periode. Zo blijkt onder andere uit het onderzoek van Van Emde Boas dat de meerderheid van de vrouwen die een abortus hebben ondergaan getrouwd waren, terwijl vaak wordt gedacht dat het voornamelijk ongehuwde vrouwen waren.⁹⁹ Daarnaast onderscheidt de sociale wetenschapper Evert Ketting in zijn onderzoek uit 1987 zes verschillende situatietypen.¹⁰⁰ Deze situatietypen zullen in hoofdstuk vier nader worden uitgelegd. Het is interessant om te kijken of deze situatietypen ook in dit onderzoek voorkomen of dat de lijst incompleet is en er meer situatietypen toegevoegd moeten worden. Door te vergelijken met latere perioden en andere onderzoeken ontstaat er een duidelijker beeld van continuïteit en discontinuïteit.

Abortus is een verschijnsel dat overal ter wereld voor komt. De ervaringen van vrouwen in het buitenland komen vaak grotendeels overeen met de ervaringen van Nederlandse vrouwen. Het is interessant om te onderzoeken welke overeenkomsten er zijn en waar de ervaringen van elkaar verschillen. Daarom is voor dit onderzoek ook buitenlandse literatuur bestudeerd. De Amerikaanse historicus Cara Delay heeft onderzocht

---

⁹⁸ Ibid, 102.

⁹⁹ Ketting, *Van misdrijf tot hulpverlening*, 112.

¹⁰⁰ Ibid, 242.

welke methoden Ierse vrouwen gebruikte om een miskraam op te wekken.¹⁰¹ Voor haar onderzoek heeft ze gebruik gemaakt van krantenartikelen, medische tijdschriften, advertenties, pamfletten en rechtbankstukken. Volgens Delay is het meest populaire representatie van illegale abortussen het beeld van een vies achteraf kamertje en breinaalden.¹⁰² Uit haar onderzoek komt naar voren dat dit beeld voor Ierland niet klopt. Ierse vrouwen gaven de voorkeur aan een miskraam opwekken door middel van pillen, kruiden, ‘zuiverende’ middelen en lichamelijk geweld.¹⁰³ Hulp van clandestiene aborteurs zochten ze niet vaak op. Abortussen vonden plaats in de privésfeer, rond het eigen huis en met een kleine kring van vrienden en familie.¹⁰⁴ Clandestiene aborteurs bevonden zich vooral in Dublin en dat paste niet bij het lokale netwerk waarin miskramen werden opgewekt.¹⁰⁵ Daarnaast bracht het bezoek aan een aborteur ook meer risico met zich mee. De methoden die de aborteurs gebruikte waren gevaarlijker en daarnaast was de kans op ontdekking ook groter.¹⁰⁶ De Ierse vrouwen gaven hun voorkeur aan traditionele abortus methoden omdat ze die zagen als natuurlijk.¹⁰⁷ Het waren methoden die ze kenden en vertrouwden omdat ze van generatie op generatie waren doorgegeven. Op deze manier hadden ze controle over hun eigen vruchtbaarheid en lichaam. Verder komt uit het onderzoek van Delay naar voren dat er vaak verschillende middelen en methoden tegelijkertijd werden gebruikt omdat ze wisten dat één methode misschien niet werkte, maar een aantal gecombineerd een krachtige reactie kon opwekken.¹⁰⁸ Deze kennis wordt volgens Delay mondeling doorgegeven binnen netwerken van rurale arbeidsvrouwen die elkaar helpen bij zwangerschappen en bevallingen.¹⁰⁹ Hulp van medici komt in deze netwerken bijna nooit voor. Wat Delay opvalt in haar onderzoek is dat de vrouwen abortus niet zagen als het doden van de feetus maar als het herstellen van hun menstruatie.¹¹⁰ Als verklaring geeft Delay hiervoor dat vrouwen in de twintigste eeuw zichzelf pas als zwanger

---

¹⁰¹ Cara Delay, ‘Pills, potions, and purgatives: women and abortion methods in Ireland, 1900–1950’, *Women’s History Review* 28, nr. 3 (16 april 2019): 479, <https://doi.org/10.1080/09612025.2018.1493138>.

¹⁰² Delay, ‘Pills, potions, and purgatives’, 479.

¹⁰³ *Ibid.*, 480.

¹⁰⁴ *Ibid.*

¹⁰⁵ *Ibid.*, 481.

¹⁰⁶ *Ibid.*

¹⁰⁷ *Ibid.*, 482.

¹⁰⁸ *Ibid.*, 483.

¹⁰⁹ *Ibid.*, 486.

¹¹⁰ *Ibid.*, 486.

zagen als ze de baby voelde bewegen.¹¹¹ Een interessant overeenkomst tussen het onderzoek van Delay en dit onderzoek is dat zowel Tilburg als Ierland erg katholiek was. Opvallend is dat de strikte wetten en de katholieke dictaten de vrouwen niet tegen hield om een abortus te ondergaan.¹¹² Volgens Delay is er sprake van een dubbele discourse waarbij aan de ene kant vrouwen de traditionele en repressieve sociaal-culturele normen publiekelijk onarmden en aan de andere kant vrouwen privé wijdverbreid deze normen negeerden door bijvoorbeeld een abortus te ondergaan.¹¹³

Een ander relevant artikel is geschreven door de Amerikaanse historicus Simone Caron. In haar artikel ‘‘I have done it and I have got to die’: Coroners' inquests of abortion deaths in Rhode Island, 1876–1938.’, onderzoekt Caron abortusdoden in de Amerikaanse staat Rhode Island. In totaal heeft de historicus 33 zaken waarin een vrouw stierf als gevolg van een illegale abortus onderzocht. Opvallend is dat waar in Ierland de meeste abortussen worden opgewekt met middeltjes, worden abortussen in Rhode Island het vaakst opgewekt door middel van instrumenten tijdens een ‘operatie’.¹¹⁴ Instrumenten zoals een spuit waarmee de vrucht kon worden los gespoten werden het meest gebruikt.¹¹⁵ Caron baseert haar onderzoek grotendeels op verklaringen die vrouwen op hun sterfbed hebben afgelegd. Uit deze verklaringen kwam naar voren dat één op de vijf vrouwen al eens eerder een abortus had ondergaan.¹¹⁶ Daarnaast had 58 procent van de vrouwen hulp gehad bij hun abortus.¹¹⁷ Van de 33 overleden vrouwen waren de meesten vrijgezel en hadden ze voor een abortus gekozen omdat de verwekker al getrouwd of verloofd was.¹¹⁸ Getrouwde vrouwen kozen vaak voor abortus omdat ze het kind economisch niet konden onderhouden, geen kind wilden of omdat het kind van een andere man was.¹¹⁹ Ook uit het onderzoek van Caron komt naar voren dat er in Rhode Island ook abortusnetwerken waren.¹²⁰ Door rond te

---

¹¹¹ Delay, ‘Pills, potions, and purgatives’, 487.

¹¹² Ibid, 493.

¹¹³ Ibid, 494.

¹¹⁴ Simone M. Caron, ‘‘I have done it and I have got to die’: Coroners’ inquests of abortion deaths in Rhode Island, 1876–1938.’’, *The History of the Family* 14, nr. 1 (1 januari 2009): 17, <https://doi.org/10.1016/j.hisfam.2008.09.001>.

¹¹⁵ Caron, ‘I have done it’, 4.

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ Ibid, 5.

¹¹⁸ Ibid, 2.

¹¹⁹ Ibid.

¹²⁰ Ibid 5.

vragen kon je zo aan informatie of een adres komen. 43 procent van de abortussen werden uitgevoerd door artsen en 30 procent door leken.¹²¹

1.5 Indeling scriptie

Na dit inleidende hoofdstuk volgt het tweede hoofdstuk waarin dieper wordt ingegaan op de geschiedenis van de abortuswetgeving. Het hoofdstuk begint in de Franse tijd en eindigt met het intreden van artikel 251bis in het Wetboek van Strafrecht en de gevolgen van deze nieuwe wetgeving. Het derde hoofdstuk richt zich op de katholieke visie omtrent seksualiteit, zwangerschap, abortus en anticonceptie en hoe dit door de tijd heen veranderde. Ik bespreek de katholieke moraal omdat Tilburg er katholiek was en deze denkbeelden het leven van vrouwen enorm beïnvloedden. In hoofdstuk vier worden de vrouwen besproken die een abortus ondergingen. Het belangrijkste focuspunt in dit hoofdstuk is wie deze vrouwen waren en waarom ze voor een abortus kozen. Er wordt gekeken of er opvallende overeenkomsten zijn tussen de vrouwen en er wordt kritisch gekeken naar de zes situatie-typen van Evert Ketting. In hoofdstuk vijf worden de verschillende abortusmethoden die voorkwamen besproken. Welke complicaties kwamen veel voor en wat waren de gevolgen? In hoofdstuk zes wordt er ingezoomd op de aborteurs. Waren er veel beroepsaborteurs of waren het vooral veel vrouwen die elkaar hielpen? Daarnaast wordt er gekeken naar de locaties waarop de abortussen plaats vonden en of er voor betaald moest worden. Tot slot volgen in hoofdstuk zeven de conclusie. De antwoorden op de drie deelvragen worden nogmaals samengevat. Vervolgens wordt antwoord gegeven op de hoofdvraag en wordt er een beeld geschetst van de abortuspraktijken in Tilburg. Tevens wordt gereflecteerd op het gedane onderzoek en is er een terugkoppeling naar de gebruikte theorie, waarna er suggesties voor vervolgonderzoek worden gedaan.

---

¹²¹ Caron, 'I have done it', 10.

Hoofdstuk 2

Zoals in het status quaestionis naar voren komt, is de abortuswetgeving altijd een belangrijk hekelpunt geweest in de maatschappelijke discussie over abortus. Verschillende juristen en artsen hebben hun licht er over laten schijnen. De ontwikkeling van de abortuswetgeving is relevant voor dit onderzoek omdat het laat zien hoe de maatschappij en de staat tegen abortus aankeken en hoe dit door de tijd veranderde. Daarnaast laat het zien waarom vrouwen gedwongen werden om hun leven op het spel te zetten om de autoriteit over hun eigen lichaam en vruchtbaarheid te bewaren.

2.1 Canoniek kerkelijk recht

In de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden werd abortus beschouwd als een zwaardere vorm van doodslag.¹²² De redenatie daar achter was dat een vrouw zich tegen haar eigen vlees en bloed keerde. Op het doden van een bloedverwant stond niet de gewone doodstraf maar de 'extra ordinaire' doodstraf.¹²³ Bij een gewone doodstraf werd de veroordeelde onthoofd of verdrinken maar bij een extraordinaire doodstraf werd de veroordeelde gewurgd, verbrand of levend begraven. Door de tijd heen zijn er veel verschillende wetten geweest die abortus en kindermoord hebben verboden en bestraft. De ontwikkeling van deze wetten geeft een interessant beeld van verschillende maatschappelijke discussie die door de tijd heen over abortus zijn gevoerd. Het canonieke Rooms-Katholieke kerkelijk recht heeft een belangrijke invloed gehad op de landelijke opvatting over abortus.¹²⁴ De Rooms-Katholieke leer stelt dat een mens alleen naar de hemel kan gaan als hij is gedoopt. Wanneer een vrucht wordt gedood ontnemen je die kans en zal de ziel blijven rondlopen. Dat wordt gezien als een ernstige zonde. Een belangrijk punt was echter of de vrucht 'bezield' of 'onbezield' was.¹²⁵ Een mens is volgens het Christendom lichaam en ziel samen.¹²⁶ Het canoniek recht stelt dat de ziel niet meteen aanwezig is maar pas in een later stadium in de zwangerschap wanneer de vrucht menselijke vormen

---

¹²² De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 12.

¹²³ Ibid.

¹²⁴ Ibid.

¹²⁵ Ibid, 13.

¹²⁶ Ibid, 12.

ontwikkelt, zal intreden.¹²⁷ Pas dan is er sprake van ‘menselijk leven’.¹²⁸ Volgens het canonieke recht is er dan ook sprake van moord wanneer een bezielde vrucht wordt afgedreven.¹²⁹ De afdrijving van en onbezielde vrucht is echter een licht vergrijp. Dit onderscheid wordt uiteindelijk ook overgenomen in het oud-vaderlandsrecht van de Republiek.¹³⁰ Abortus op een bezielde vrucht was moord waardoor in theorie in de eerste maanden van een zwangerschap ruimte was voor abortus.¹³¹

2.2 De Franse tijd

Met de Franse tijd komt de eerste codificatie van het strafrecht.¹³² Hiervoor was het strafrecht in de Republiek versnipperd. Op 31 januari 1809 wordt het Crimineel Wetboek ingevoerd.¹³³ Het canonieke onderscheid tussen de bezielde en onbezielde vrucht is dan van de hand gedaan.¹³⁴ Volgens nieuwe opvattingen leeft de vrucht vanaf het begin van de conceptie.¹³⁵ Abortus wordt dan gezien als een lichte vorm van kindermoord waarvoor maximaal zes jaar gevangenisstraf of verbanning staat.¹³⁶ Zowel de vrouw die de abortus ondergaat als de aborteur zijn strafbaar.¹³⁷ Wanneer een abortus werd uitgevoerd zonder weet van een vrouw kon er strafverzwaring van acht jaar opgelegd worden. Het Crimineel Wetboek is echter maar twee jaar in gebruik.¹³⁸ Na de inlijving van Holland bij Frankrijk wordt het Franse wetboek van strafrecht, de Code Pénal, in 1811 van kracht. Het maakt dan niet langer uit of de vrouw onwetend is.¹³⁹ Ook is de medische abortus toegestaan onder specifieke medische gronden.¹⁴⁰ Zowel de vrouw als de aborteur kunnen gestraft worden met vijf tot tien jaar gevangenisstraf.¹⁴¹ Een arts of ander medici die een abortus zonder medische gronden toch uitvoeren hebben kan op vijf tot vijftien jaar tuchthuis. De Code

---

¹²⁷ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 13.

¹²⁸ Ibid, 12.

¹²⁹ Ibid, 13.

¹³⁰ Ibid.

¹³¹ Ibid, 15.

¹³² Ibid, 27.

¹³³ Ibid.

¹³⁴ Ibid, 23.

¹³⁵ Ibid, 24.

¹³⁶ Ibid, 27.

¹³⁷ Ibid, 28.

¹³⁸ Ibid, 29.

¹³⁹ Ibid.

¹⁴⁰ Ibid, 30.

¹⁴¹ Ibid, 29.

Pénal blijft tot 1886 van kracht. De Fransen zijn dan al jaren vertrokken.¹⁴² Ondank het opnemen van deze specifieke abortusbepalingen was er weinig aandacht voor abortus door de maatschappij en justitie.¹⁴³ De bepalingen waren meer opgenomen voor volledigheid, rechtszekerheid en systematiek. In praktijk was er geen scherpe vervolging maar dat kwam ook deels omdat abortus moeilijk te bewijzen was. De wetgeving van 1809 en 1811 laten zien dat de verouderde nog uit het canonieke en romeinse recht stammende opvattingen worden verlaten en dat er nieuwe medische en juridische inzichten ontstaan.¹⁴⁴ De verlichting beïnvloedt de manier waarop er naar misdaden gekeken wordt.¹⁴⁵ Er is meer oog voor de gevolgen van sociale oorzaken zoals armoede, slechte opvoeding en het gebrek aan kennis. De focus komt meer op het heropvoeden van de misdadiger te liggen en minder op het straffen. Abortus blijft een misdrijf tegen het leven maar wordt deels verschuldigd door de omstandigheden waarin de misdadiger zich bevindt.¹⁴⁶

2.3 Het Wetboek van Strafrecht 1886

In 1886 gaat de eerste versie van het huidige wetboek van strafrecht in.¹⁴⁷ Het grote verschil met de Code Pénal is dat er onderscheid wordt gemaakt tussen abortus met en zonder toestemming van de vrouw.¹⁴⁸ De vrouw riskeert een gevangenisstraf van drie jaar en de aborteur van vier en half jaar. Echter wanneer dit zonder haar toestemming gebeurt kan een aborteur voor twaalf jaar gevangengezeten worden en wanneer zij daar ook nog bij komt te overlijden dat kan de straf tot vijftien jaar worden verhoogd. Voor artsen, voedvrouwen en apothekers kan de straf met een derde worden verhoogd.¹⁴⁹ Medische abortus was wel toegestaan maar werd niet expliciet genoemd.¹⁵⁰ Het leven van de vrouw ging voor dat van de vrucht.¹⁵¹ Tijdens het wetsontwerp was er een discussie om de strafbaarheid van de vrouw te schrappen.¹⁵² De Raad van State was hier voor, maar de Minister van Justitie

---

¹⁴² De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 29.

¹⁴³ Ibid, 30.

¹⁴⁴ Ibid.

¹⁴⁵ Ibid, 24.

¹⁴⁶ Ibid.

¹⁴⁷ Ketting, *Van misdrijf tot hulpverlening*, 5.

¹⁴⁸ Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 36.

¹⁴⁹ Ibid, 36.

¹⁵⁰ Ibid, 38.

¹⁵¹ Ibid.

¹⁵² Ibid, 36.

niet.¹⁵³ De minister vond dat de vrucht een eigen ontwikkeling had en dat abortus dus een misdadig tegen de vrucht was.¹⁵⁴ De moeder moest daarvoor gestraft worden. Ook werd er aangedrongen om de medische abortus expliciet op te nemen in de wet. In het wetsontwerp werd aan dit verzoek gehoor gegeven maar uiteindelijk werd het toch geschrapt.¹⁵⁵ Een arts had namelijk het recht de moeder te redden als de vrucht haar in gevaar bracht.¹⁵⁶ Daarom vond de minister het niet nodig te expliciet op te nemen in de wet.¹⁵⁷

2.4 Artikel 251bis

Uiteindelijk bleef de vervolging van abortus moeilijk omdat moest worden aangetoond dat de vrucht nog leefde ten tijde van de afdrijving.¹⁵⁸ Abortus stond namelijk in het Wetboek van Strafrecht beschreven als een misdrijf tegen het leven. Het artikel van Treub uit 1895 was het startpunt van de abortus discussie, daarvoor was er weinig aandacht voor het abortusprobleem en was er nauwelijks repressie.¹⁵⁹ Jaarlijks waren er ongeveer één à twee vervolgingen.¹⁶⁰ Door de felle discussie die in die jaren woedde, werd duidelijk dat het falende beleid aangepakt moest worden.¹⁶¹ Uit de maatschappelijke discussie waren drie belangrijke punten naar voren gekomen. Men verlangde naar een strengere bestrijding van criminele abortus. Daarnaast kwam uit christelijke kring het verzoek voor een verbod of beperking van de verspreiding van anticonceptiemiddelen. Ook vond men dat de medische abortus moest worden opgenomen in het Wetboek van Strafrecht.¹⁶²

Op 7 mei 1909 werd door de Rooms-Katholieke minister van Justitie mr. A.P.L. Nelissen een wetsontwerp ‘ter bestrijding van de zedeloosheid’ ingediend.¹⁶³ In het wetsontwerp waren verschillende bepalingen opgenomen tegen onder andere prostitutie, pornografie, verleiding van minderjarige en speelzucht.¹⁶⁴ Ook het nieuwe artikel 251bis was

---

¹⁵³ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 36.

¹⁵⁴ Ibid, 37.

¹⁵⁵ Ibid.

¹⁵⁶ Ibid, 38.

¹⁵⁷ Ibid, 37.

¹⁵⁸ Ibid, 39.

¹⁵⁹ Ibid, 40.

¹⁶⁰ Ibid.

¹⁶¹ Ibid, 79.

¹⁶² Ibid.

¹⁶³ Ibid, 83.

¹⁶⁴ Ibid.

er in opgenomen. Daarnaast waren er twee bepalingen die het openlijk tentoonstellen en aanbieden van middelen tot voorkoming of verstoring van de zwangerschap verboden.¹⁶⁵

In 1911 werden de wetten aangenomen en vanaf die tijd werd het makkelijker om abortus te vervolgen.¹⁶⁶ Abortus is dan niet alleen meer een misdrijf tegen het leven maar ook een misdrijf tegen de zeden.¹⁶⁷ De expliciete benoeming van de medische abortus werd uiteindelijk niet opgenomen in de wet.¹⁶⁸ De minister bleef van mening dat het niet nodig was omdat het medische beroepsrecht voor artikel 251bis ging.¹⁶⁹ Zolang een arts naar de regels van zijn beroep handelde was hij gedekt.¹⁷⁰ In en buiten de kamer was men het er mee eens dat de nieuwe abortuswetgeving nuttige n noodzakelijk was.¹⁷¹ Het beleid was nu strenger en effectiever, waarmee er een einde kwam aan de feitelijke abortusvrijheid die ondanks de oude abortuswetgeving had bestaan.¹⁷²

2.5 De effecten van het nieuwe beleid

Artikel 251bis maakte het makkelijker om aborteurs te veroordelen.¹⁷³ De politie moest bewijzen dat de vrouw onder behandeling was geweest en dat de aborteur de verwachting had gewekt dat de behandeling de zwangerschap zou verstoren.¹⁷⁴ De zwangere vrouw was zelf niet strafbaar. Dit was voor de politie veel makkelijker te bewijzen dan dat de vrucht nog in leven was voor de behandeling.¹⁷⁵ De wet verstond onder in behandeling nemen ook het voorschrijven van inwendige middelen en het geven van daartoe dienende raad en middelen. Ondanks dat de veroordelingen toenamen, bleef het maar een fractie van het werkelijke aantal criminele abortussen die werden uitgevoerd.¹⁷⁶ Dit kwam omdat de politie weinig hulp kreeg bij het opsporen van aborteurs.¹⁷⁷ Het posten en surveilleren was erg tijdrovend en daarnaast had de politie te weinig mankracht. Arrestaties kwamen vooral tot

---

¹⁶⁵ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 83.

¹⁶⁶ Ibid, 40.

¹⁶⁷ Ketting, *Van misdrijf tot hulpverlening*, 5.

¹⁶⁸ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 88.

¹⁶⁹ Ibid, 88.

¹⁷⁰ Ibid.

¹⁷¹ Ibid, 94.

¹⁷² Ibid.

¹⁷³ Ibid, 95.

¹⁷⁴ Ibid, 96.

¹⁷⁵ Ibid, 95.

¹⁷⁶ Ibid.

¹⁷⁷ Bruijn, 96.

stand door toeval.¹⁷⁸ Vrouwen deden zelden aangiften tegen een aborteur.¹⁷⁹ Deels omdat ze misschien dankbaar waren voor de hulp en ze misschien nog een keer een abortus zouden moeten ondergaan maar er waren ook vrouwen die bang waren hun goede naam te besmeuren of die bang waren voor de aborteur zelf.¹⁸⁰ De artsen bij wie de slachtoffers terecht kwamen konden de politie ook niet helpen, omdat ze zich moesten houden aan het beroepsgeheim. Alleen als de patiënt toestemming gaf mocht de arts getuigen.¹⁸¹ Uiteindelijk leidden maar een klein deel van de aangiften tot een proces verbaal en maar een deel daar van leidden tot een veroordeling.¹⁸² Daarnaast waren er veel recidivisten onder veroordeelde aborteurs. Blijkbaar was het werk te lucratief en was de pakkans te klein. In de kranten en dagbladen werd volop door aborteurs geadverteerd. Dat deden ze onder de dekmantel van ‘masseurs’, ‘helderzienden’, ‘mediums’ en ‘planeetkundigen’. De aborteurs waren dus niet geïntimideerd door Justitie en artikel 251bis.¹⁸³ De cijfers laten dan ook zien dat ondanks de strengere vervolging het aantal criminele abortussen bleef stijgen.¹⁸⁴ Wel had de nieuwe wetgeving een remmende werking op medische abortussen.¹⁸⁵ Abortus werd in zo een slecht daglicht geplaatst dat de Nederlandse arts abortus in strijd vond met de beroepsethiek.¹⁸⁶ Het kan dus gesteld worden dat artikel 251bis een averechts effect had.¹⁸⁷ Het schrok de vrouw en de aborteur niet af maar de arts wel.¹⁸⁸ Op deze manier had de vrouw geen toegang tot goede zorg en was ze afhankelijk van gevaarlijke en onbetrouwbare methoden.

---

¹⁷⁸ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 96.

¹⁷⁹ Ibid, 95.

¹⁸⁰ Ibid, 96.

¹⁸¹ Ibid.

¹⁸² Ibid, 97.

¹⁸³ Ibid.

¹⁸⁴ Ibid, 103.

¹⁸⁵ Ibid, 109.

¹⁸⁶ Ibid.

¹⁸⁷ Ibid, 112.

¹⁸⁸ Ibid.

Hoofdstuk 3

3.1 Wees vruchtbaar en wordt talrijk

Het verhaal van Adam en Eva is een van de bekendste bijbelverhalen. Adam en Eva leefden in het aardse paradijs genaamd het Hof van Eden. Midden in het Hof stond een fruitboom die van God was en waaraan ze niet mochten komen. Als ze dat deden zouden ze sterven. Op een dag zat er een slang in die fruitboom. Deze slang praatte net zo lang op Eva in dat ze de wet van God negeerde en de verboden vrucht plukte en opat. Ook verleidde ze Adam om een hap te nemen van de verboden vrucht. Als straf werden Adam en Eva uit het paradijs gezet door God. Ze waren sterfelijk geworden en mochten niet langer in het paradijs wonen. Tegen Eva vertelde God dat haar zwangerschap en bevalling een zware last zou worden. Ze zou haar man begeren maar hij zou over haar heersen. God veroordeelde Adam tot dag in dag uit te zwoegen op het land om zo voedsel te produceren. "Zweten zul je voor je brood, totdat je terugkeert tot de aarde, waaruit je bent genomen: stof ben je, tot stof keer je terug."¹⁸⁹

De joodse journalist Ben Zion Goldberg bespreekt in zijn boek *Het Heilig Vuur* de symboliek achter het verhaal van Adam en Eva.¹⁹⁰ Volgens Goldberg verkocht Eva haar ziel toen ze een hap nam van de verboden vrucht. Dit staat symbool voor lichamelijk genot. De slang die haar verleidt staat symbool voor de seksuele liefde.¹⁹¹ Deze liefde is de bron van al het kwaad en is de reden van de zondeval van Adam en Eva. Door Eva moet ieder mens zijn ziel tot het laatste oordeel schoonwassen van de erfzonde. De mens moet vleeselijke verleiding weerstaan en weerstand bieden tegen de roep van de seksualiteit.¹⁹² Eva bracht deze zonde in de wereld en zij en haar dochters zijn voor eeuwig verantwoordelijk voor de verdorvenheid en dood die deze keuze teweegbracht.¹⁹³

Het symbolisme wat Goldberg uitlegt in zijn boek, laat zien dat de Katholieke kerk seksualiteit en seksuele driften als iets bedreigends en zondigs zag. Vooral de vrouw en haar driften waren gevaarlijk. Het was immers Eva die Adam had verleid om een hap van de

---

¹⁸⁹ 'Genesis', in *De Bijbel*, Nieuwe Bijbelvertaling (Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap, 2008), 3:19.

¹⁹⁰ Ben Zion Goldberg, Ab Visser, en Nederlandse Vereniging voor Sexuele Hervorming, *Het heilig vuur : de geschiedenis van de seksualiteit in de religie* ('s-Gravenhage: NVSH, 1966), 179.

¹⁹¹ Goldberg, Visser, en Nederlandse Vereniging voor Sexuele Hervorming, *Het heilig vuur*, 179.

¹⁹² Ibid.

¹⁹³ Ibid, 210.

verboden vrucht te nemen. De kerk heeft daarom lange tijd seksualiteit onderdrukt.¹⁹⁴ Aan de grond van deze onderdrukking lag de katholieke moraal waarbij seks veilig was opgeborgen in de beslotenheid van het huwelijk.¹⁹⁵ Deze katholieke moraal gaat uit van een onbreekbare band tussen het huwelijk, seksualiteit en voortplanting.¹⁹⁶ Seks was alleen toegestaan binnen een huwelijk dat was bekrachtigd door God en gezegend door de priester.¹⁹⁷ Seksuele driften waren gevaarlijk, maar diende het hogere heilige doel, namelijk voortplanting.¹⁹⁸ Het voornaamste doel van het huwelijk was voortplanten.¹⁹⁹ Op de tweede plaatst stond het opvoeden van de kinderen en het helpen en bijstaan van je partner.²⁰⁰ Seks mocht dus alleen worden gebruikt voor het heilige doel en niet om seksuele driften te stillen.²⁰¹ Seks binnen het huwelijk was verplicht, het eerste gebod van God was immers “Gaaf henen en vermenigvuldig u.”²⁰² Met het baren van kinderen kon een vrouw zelfs een plek in de hemel verdienen.²⁰³ Het moederschap was heilig en grote Rooms-katholieke gezinnen werden geprezen.²⁰⁴

3.2 Het seksuele discours

Op seksualiteit lag een groot taboe en het mocht alleen binnen het huwelijk tot uiting komen. Op alle andere momenten was het onwenselijk en moest het zo goed mogelijk onderdrukt worden. Om deze seksuele onderdrukking heen ontstond een discours waarbij de seksualiteit van een groot deel van de maatschappij werd ontkend. Zo zouden kinderen en volwassenen vanaf vijftig jaar asexueel zijn.²⁰⁵ Jongens zouden na hun eerste ejaculatie pas seksueel ontwaken en bij meisjes kon de asexualiteit tot lang na de eerste ongesteldheid blijven sluimeren.²⁰⁶ Onthouding tot aan het huwelijk was wenselijk, mogelijk

---

¹⁹⁴ Evert Ketting, *Van misdrijf tot hulpverlening*, 3.

¹⁹⁵ *Ibid*, 20.

¹⁹⁶ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 63.

¹⁹⁷ Goldberg, Visser, en Nederlandse Vereniging voor Sexuele Hervorming, *Het heilig vuur*, 180.

¹⁹⁸ Van Emde Boas, *De arts en de sexuele (r)evolutie*, 7.

¹⁹⁹ Jozef Maria Willem Van Ussel, *Geschiedenis van het seksuele probleem*, 6e dr., Boom paperback ; 10 (Meppel [etc.]: Boom, 1978), 310.

²⁰⁰ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 64.

²⁰¹ Goldberg, Visser, en Nederlandse Vereniging voor Sexuele Hervorming, *Het heilig vuur*, 180.

²⁰² *Ibid*, 205.

²⁰³ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 64.

²⁰⁴ *Ibid*.

²⁰⁵ Van Emde Boas, *De arts en de sexuele (r)evolutie*, 9.

²⁰⁶ *Ibid*, 8.

en onschadelijk. Seksuele energie kon worden onderdrukt door lichamelijke en geestelijke inspanning.²⁰⁷ Daarnaast werd zelfbevrediging neergezet als iets levensgevaarlijks en werd de maagdelijkheid van een vrouw gezien als haar kostbaarste bezit.²⁰⁸ Wanneer een vrouw dit vroegtijdig verloor, stond dit gelijk aan onherstelbare sociale degradatie. De vrouw mocht eigenlijk helemaal geen seksuele gevoelens en behoeftes hebben.²⁰⁹ Ook niet in het huwelijk. Seks moest ze passief ondergaan, maar ze moest haar man wel bevredigen. Tot slot bestonden orgasmes alleen voor mannen.²¹⁰ Het voortplantingsmoraal en het christelijke seksuele discours waren funest voor het liefdesleven van de westerse mens en heeft tot gevolg gehad dat veel mensen met hun seksualiteit hebben geworsteld.²¹¹

3.3 De opkomst van geboortebeperking

Wanneer aan het einde van de negentiende eeuw het geboortecijfer in Nederland gaat dalen, zorgt dit voor politieke en godsdienstige controverse.²¹² De daling kwam tot stand door de toename van het gebruik van geboorte beperkende methoden en dat werd door de Katholieke kerk gezien als een slechte ontwikkeling.²¹³ Een traditionele manier om een zwangerschap te voorkomen was *coitus interruptus*, of zoals het in de volksmond wordt genoemd: voor het zingen de kerk uit. Naast deze traditionele manier kwamen er ook twee nieuwe verschijnselen op. Zo was er een stijging van criminele abortus en kwam heel langzaam het gebruik van anticonceptie op.²¹⁴ De katholieke moraal bepaalde dat de mens geen recht had om in te grijpen in de door God geschapen natuurlijke condities.²¹⁵ Geboortebeperking werd gezien als egoïstisch, onzedelijk en onchristelijk.²¹⁶ De kerk was bang voor de ontkoppeling van seksualiteit en voortplanting.²¹⁷ Voorheen werd seks dat tegen de christelijke moraal ging bestraft met een zwangerschap.²¹⁸ Door geboorte

---

²⁰⁷ Van Emde Boas, *De arts en de sexuele (r)evolutie*, 8.

²⁰⁸ Ibid, 9.

²⁰⁹ Ibid.

²¹⁰ Ibid.

²¹¹ Ibid, 7.

²¹² Ketting, *Van misdrijf tot hulpverlening*, 19.

²¹³ Ibid.

²¹⁴ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 42.

²¹⁵ Ketting, *Van misdrijf tot hulpverlening*, 3.

²¹⁶ Ibid, 20.

²¹⁷ Ibid.

²¹⁸ Ibid, 5.

beperkende methoden had seks geen gevolgen meer.²¹⁹ De orde van de gemeenschap en maatschappelijk instituties zoals het huwelijk, het gezin en de kerk werden hierdoor ondermijnd.²²⁰ De kerk was bang dat geboortebeperking zou leiden tot overspel, losbandigheid van de jeugd en de verspreiding van het hedonisme.²²¹

3.4 De rol van de katholieke kerk

In de periode 1900 tot 1940 was er sprake van een Katholieke opleving.²²² Er ontstond een steeds grotere bemoeienis van Katholieke autoriteiten en organisaties op het gezins- en maatschappelijk leven. Zij legde vooral de nadruk op de rol van de vrouw als huisvrouw en moeder. Deze rol werd neergezet als iets natuurlijk en het mooiste wat een vrouw in haar leven kon bereiken.²²³ Rond deze zelfde periode begon ook het felste verzet tegen de Nieuw-Malthusiaanse Bond. Zowel vanuit kerkelijk, als politieke en medische zijde.²²⁴ Geboortebeperking stond recht tegenover de traditionele en christelijke moraal.²²⁵ De katholieke organisaties en autoriteiten probeerde geboortebeperking dan ook te bestrijden.²²⁶ In katholieke gemeentes werden bijvoorbeeld bijeenkomsten en propaganda van de Nieuw-Malthusiaanse Bond verboden. Als tegengeluid werd in 1918 de Nederlandse Rooms-Katholieke Bond voor Grote Gezinnen opgericht. De taak van de Grote Gezinnen Bond was het bestrijden van het Nieuw-Malthusianisme.²²⁷ In 1929 werd er zelfs een landelijk congres tegen het Nieuw-Malthusianisme georganiseerd.²²⁸

Rond 1900 kregen de christelijke partijen ook meer macht in de Nederlandse politiek.²²⁹ Deze christelijke partijen verzetten zich hevig tegen geboortebeperking en zette zich in voor strenger zedelijk beleid.²³⁰ Geboortebeperking was in strijd met het christelijk moraal en deed inbreuk op de openbare zedelijkheid en ondermijnde het gezin en daarmee

---

²¹⁹ Ketting, *Van misdrijf tot hulpverlening*, 20.

²²⁰ Ibid.

²²¹ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 45.

²²² H. S. J. Jansen, M. Grever, A. van der Veen, Bij ons moeder en ons Jet. Brabantse vrouwen in de 19de en 20ste eeuw', *BMGN-Low Countries Historical Review* 105, nr. 4 (1990): 43.

²²³ Jansen, M. Grever, A. van der Veen, Bij ons moeder, 43.

²²⁴ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 63.

²²⁵ Ibid.

²²⁶ Jansen, M. Grever, A. van der Veen, Bij ons moeder, 44.

²²⁷ Ibid.

²²⁸ Ibid, 45.

²²⁹ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 68.

²³⁰ Ibid.

de grondslagen van de samenleving.²³¹ Dit leidde in 1911 tot de toevoeging van de zedelijkheidswetgeving aan het Wetboek van Strafrecht.²³²

In de katholieke opvatting werd eigenlijk geen verschil gemaakt tussen anticonceptie en abortus.²³³ Beide waren gericht tegen potentieel leven en gingen in tegen de christelijke moraal.²³⁴ Door de afschaffing van het verschil tussen bezielde en onbezielde vrucht, was abortus voortaan in elk stadium van de zwangerschap moord op een ongedoopt kind.²³⁵ De toename van criminele abortus zorgde voor een verharding van het Rooms-Katholieke standpunt omtrent abortus. Als gevolg hiervan werd ook de medische abortus door de kerk verboden.²³⁶ In 1930 publiceert paus Pius XI het encycliek *Casti Connubii*.²³⁷ Hierin spreekt hij zich duidelijk uit tegen abortus:

Maar welke reden zou, hoe dan ook, ooit kunnen gelden als verontschuldiging voor den rechtstreekse moord op onschuldigen? En daar gaat het hier over. Of men nu de moeder of het kind doodt, het is altijd tegen het gebod van god en de stem der natuur: 'Gij zult niet doden'. Het leven van moeder en van het kind is even heilig, en niemand ook niet het openbaar gezag, kan ooit de bevoegdheid hebben zich aan dat leven te vergrijpen (...) Als de overheden deze kinderen niet alleen niet beschermen, maar ze aan hun wetten overlaten, ja overleveren aan de handen van geneesheeren en anderen om ze te laten dooden. Laten zij zich dan herinneren, dat God rechter is en wreker van het onschuldig bloed, dat van de aarde naar den hemel om wraak roept!²³⁸

In hetzelfde encycliek neemt paus Pius XI ook stelling in tegen alle niet natuurlijke anticonceptie methoden en technieken.²³⁹ Periodieke- of algehele onthouding was wel toegestaan.²⁴⁰ Onthouding werd door de katholieke kerk gezien als een

---

²³¹ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 69.

²³² *Ibid*, 93.

²³³ *Ibid*, 65.

²³⁴ *Ibid*.

²³⁵ *Ibid*, 52.

²³⁶ *Ibid*.

²³⁷ Van Ussel, *Geschiedenis van het seksuele probleem*, 338.

²³⁸ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 129.

²³⁹ Van Ussel, *Geschiedenis van het seksuele probleem*, 338.

²⁴⁰ Jansen, M. Grever, A. van der Veen, *Bij ons moeder*, 47.

natuurlijke omstandigheid die het natuurlijke proces niet verstoortte, zoals kunstmatige anticonceptie dat wel zou doen.²⁴¹ De katholieke kerk bleef terughoudend en onthouding mocht alleen gebruikt worden als daar economische of medische gronden voor waren.²⁴² Wat deze economische of medische gronden precies waren bleef onduidelijk en op deze manier bleef de gelovige in onzekerheid.²⁴³ In protestants-christelijke kringen was ook de meerderheid tegen abortus en kunstmatige anticonceptie.²⁴⁴ Voortplanting was belangrijk maar niet het hoofddoel van het huwelijk. Daarnaast werd medische abortus ook meer geaccepteerd. De protestantse houding ten opzichte van abortus was in het algemeen dus genuanceerder dan in Rooms-Katholieke kringen.²⁴⁵

3.5 De rol van de medici

Niet alleen de Rooms-Katholieke kerk verzette zich tegen geboortebeperking. Ook filosofen, ethici, geleerden en artsen spraken zich uit.²⁴⁶ Uit de medische hoek kwam echter het meeste verzet.²⁴⁷ Zo riepen artsen de overheid op om harder op te treden tegen criminele abortus en waren ook veel artsen tegen anticonceptie.²⁴⁸ Ze vonden het tegennatuurlijk en ongezond. Daarnaast was anticonceptie nog niet betrouwbaar genoeg en waren artsen bang dat wanneer ze anticonceptie zouden voorschrijven en de vrouw toch zwanger zou raken, ze bijna verplicht waren een abortus uit te voeren.²⁴⁹ Ook was men in medische kringen bang voor de zogenaamde *Theory of Rising Expectations*.²⁵⁰ Deze theorie stelt dat mensen door geboorte beperkende middelen gewend zou raken aan het idee dat alleen gewenste zwangerschappen geaccepteerd hoefde te worden en dus meer aan geboortebeperking gingen doen. Geboortebeperking zou dus nog meer behoefte aanwakkeren voor abortus en geboortebeperking.²⁵¹ Toch waren er ook artsen zoals Van Emde Boas die anticonceptie juist

---

²⁴¹ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 64.

²⁴² Jansen, M. Grever, A. van der Veen, *Bij ons moeder*, 47.

²⁴³ Ketting, *Van misdrijf tot hulpverlening*, 21.

²⁴⁴ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 65.

²⁴⁵ *Ibid*, 67.

²⁴⁶ Van Emde Boas, *De arts en de sexuele (r)evolutie*, 9.

²⁴⁷ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 70.

²⁴⁸ *Ibid*, 71.

²⁴⁹ *Ibid*, 73.

²⁵⁰ Ketting, *Van misdrijf tot hulpverlening*, 6.

²⁵¹ *Ibid*.

zagen als de oplossing tegen abortus.²⁵² Zwangerschappen konden zo voorkomen worden waardoor abortus niet meer nodig was. De arts J.N.J. Smulders dacht er ook zo over. Hij was dan ook de eerste arts die in 1930 de betrouwbare periodieke onthoudingsmethode introduceerde in Nederland.²⁵³ Toch werd zijn initiatief niet toegejuicht en werd hij zelfs tegengewerkt door zijn collega's.²⁵⁴

3.6 De rekening

Effectieve anticonceptie is lang door de kerk en de staat tegen gehouden door middel van wettelijke en religieuze verbodsbepalingen.²⁵⁵ Technische ontwikkelingen bleven in de kinderschoenen staan, er was onvoldoende voorlichting en artsen boden te weinig praktische hulp.²⁵⁶ Daarnaast oefende de katholieke kerk op verschillende manieren druk uit op vrouwen.²⁵⁷ Voor het huwelijk moesten stellen langs de pastoor. Die vertelde wat wel en niet de bedoeling was op seksueel gebied en als en vermoedens waren van knoeien en er niet op gezette tijden kinderen kwamen werd een weer een bezoekje gebracht door de pastoor. Het was dus een enorme stap om aan geboortebeperking te beginnen. Het leverde dan ook vaak veel schuldgevoelens en strijd met partners op.²⁵⁸ Informatie over geboortebeperking, anticonceptie en voorbehoedsmiddelen was moeilijk verkrijgbaar. De vrouw moest eerst toestemming van haar man, de pastoor en haar dokter hebben voordat ze voorlichting kreeg.²⁵⁹ Daarnaast kon de Nieuw-Malthusiaanse Bond door de tegenwerking van de Rooms-Katholieke kerk amper werken in het zuiden en konden ze vrouwen moeilijk bereiken.²⁶⁰ Katholieke artsen wilde anticonceptie vaak niet voorschrijven en in de 'gummiwinkeltjes' waar het te krijgen was hing meestal de sfeer van porno en abortus.²⁶¹ De stap om daar naar binnen te gaan was vaak te groot. Voor dit wanbeleid hebben vrouwen de rekening betaald. Ontelbare vrouwen zijn zo ernstig lichamelijk uitgeput geraak door de vele zwangerschappen en bevallingen, dat ze zijn gestorven. Dan zijn er nog alle vrouwen die

---

²⁵² Ketting, Ketting, *Van misdrijf tot hulpverlening*, 110.

²⁵³ Jansen, M. Grever, A. van der Veen, *Bij ons moeder*, 47.

²⁵⁴ *Ibid.*

²⁵⁵ Van Emde Boas, *De arts en de sexuele (r)evolutie*, 11.

²⁵⁶ *Ibid.*

²⁵⁷ Jansen, M. Grever, A. van der Veen, *Bij ons moeder*, 46.

²⁵⁸ *Ibid.*

²⁵⁹ *Ibid.*, 47.

²⁶⁰ *Ibid.*, 46.

²⁶¹ *Ibid.*

door buitenechtelijke zwangerschappen buiten de samenleving zijn komen te staan en tot slot zijn er alle vrouwen die geen andere optie zagen dan een illegale abortus en die het met hun gezondheid of leven

Hoofdstuk 4

4.1 Arbeidersklasse

Voor dit onderzoek zijn alle proces-verbalen uit de periode 1940 tot en met 1945 van de gemeente politie Tilburg doorzocht. Uiteindelijk zijn er zeventien proces-verbalen naar voren gekomen waarin er spraken is van abortieve handelingen. Het aantal onderzoeken naar abortus verschilt sterk per jaar. Zo zijn er in 1940 geen proces-verbalen over abortuszaken opgemaakt en is er in 1944 een piek met vijf proces-verbalen. Uit dit onderzoek zijn 26 vrouwen naar voren gekomen die een abortus hebben ondergaan en één vrouw die daar toch op het laatst er van afzag. Het meest opvallende aan deze groep vrouwen is dat ze allemaal afkomstig zijn uit de arbeidersklasse. Uit eerdere onderzoeken is al gebleken dat abortus onder alle lagen van de samenleving voor kwam.²⁶² In Tilburg moeten er dus ook vrouwen zijn geweest uit de middenklassen en elite die een abortus hebben ondergaan. In dit onderzoek komen ze echter niet voor. De uitkomsten uit dit onderzoek zijn dus niet representatief voor alle vrouwen die een abortus ondergingen. Dit onderzoek zal zich voornamelijk richten op abortus onder vrouwen uit de arbeidersklasse. Een interessante vraag is waarom vrouwen uit de middenklassen en de elite niet naar voren komen in dit onderzoek. Aan de hand van de uitkomsten van de deelvragen zal in de conclusie gepoogd worden daar een antwoord op te geven.

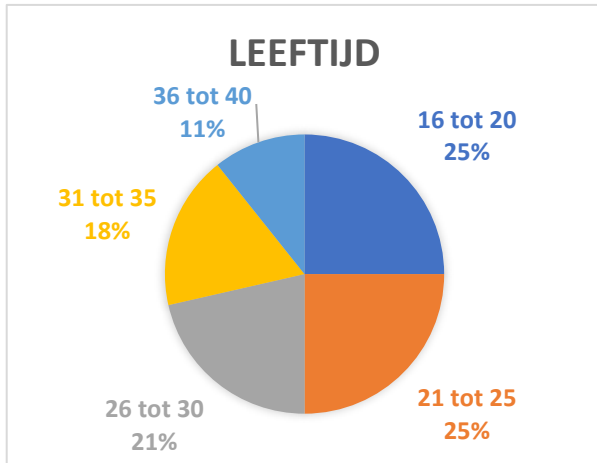
4.2 De vrouwen

Ondanks dat deze vrouwen allemaal uit de arbeidersklasse afkomstig zijn, hebben ze elk hun eigen verhaal. In de proces-verbalen zijn stukken van die verhalen te lezen. Niet alle vrouwen laten het achterste van hun tong zien, maar een deel is vrij openhartig tegen de politie over hun situatie en beweegredenen. De leeftijden van de vrouwen loopt uiteen van achttien tot en met veertig jaar. In grafiek 1 zijn de leeftijden van de vrouwen weergegeven in sprongen van vijf jaar. Wat opvalt is dat de helft van de vrouwen die een abortus hebben ondergaan tussen de zestien en vijfentwintig jaar zijn. Daarna neemt het aantal vrouwen die een abortus onderging per leeftijdscategorie steeds een beetje af. Abortus kwam dus meer voor onder jongere vrouwen. Daarbij komt dat 57 procent van de vrouwen ongehuwd was.

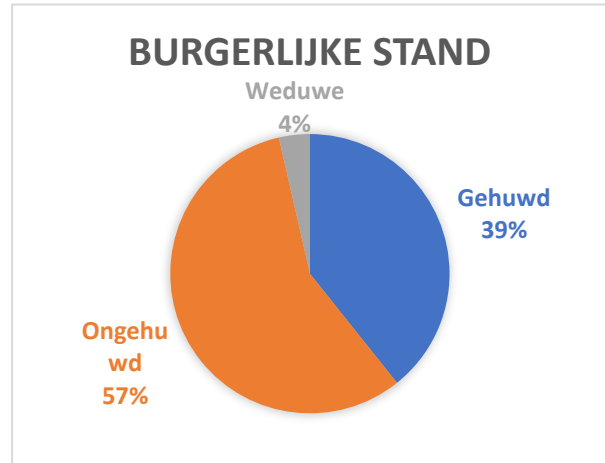
---

²⁶² De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 58.

Dit sluit niet aan de bij de bewering van De Bruijn die stelt dat na 1900 abortus steeds meer werd gebruikt voor geboortebeperving binnen het huwelijk.²⁶³ Ook schrijft hij dat uit latere onderzoeken is gebleken dat de meerderheid van de vrouwen gehuwd was.²⁶⁴ Een van die onderzoeken waarop De Bruijn doelt, is het onderzoek van de hoogleraar gynaecologie

Grafiek 1

Grafiek 2

Pieter Treffers. Treffers doet van 1962 tot 1964 onderzoek naar abortus en anticonceptie in het Wilhelmina Gasthuis in Amsterdam.²⁶⁵ Uit zijn onderzoek komt naar voren dat tachtig procent van de vrouwen gehuwd is en meerdere kinderen heeft.²⁶⁶ De Bruijn spreekt natuurlijk wel van een proces, dus het kan zijn dat in de twintig jaar die tussen deze onderzoeksperiode en de onderzoeksperiode van Treffers zit, het aantal gehuwde vrouwen dat een abortus onderging is gestegen. Toch is een verdubbeling wel erg hoog. Er kunnen ook andere redenen voor dit verschil zijn. Bijvoorbeeld omdat dit onderzoek uitsluitend vrouwen uit de arbeidersklasse onderzoekt en onder deze groep abortus bij gehuwde vrouwen minder gebruikelijk was dan bij de andere sociale en economische klassen.

Uit dit onderzoek is er één concreet voorbeeld gekomen van een vrouw die bewust abortus gebruikte als een geboorte beperkend middel. Het is 1938 en Leni is 28 jaar en woont dan nog in Den Bosch.²⁶⁷ Ze is getrouwd en heeft uit haar huwelijk twee kinderen van één en drie. Leni is opnieuw zwanger van haar man en vertelt dit tegen een kennis. Die kennis vertelt haar dat ze er zo van af kan komen als ze dat wilt. Diezelfde kennis vertelt Leni

²⁶³ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 61.

²⁶⁴ Ibid.

²⁶⁵ Ketting, *Van misdrijf tot hulpverlening*, 112.

²⁶⁶ Ibid.

²⁶⁷ Regionaal Archief Tilburg, Inventaris van het archief van de Gemeentepolitie te Tilburg, 1844-1947 (1950), archieftoegang 29, inventarisnummer 1197, nummer 53.

over een techniek waarbij je zeepsop in je baarmoeder spuit waardoor de zwangerschap los komt. Van een andere kennis krijgt ze een vrouwenspuit te leen. Zonder hulp van anderen behandelt Leni zichzelf. Haar zwangerschap van enkele maanden wordt succesvol verstoord.²⁶⁸

Uit de proces-verbalen komt ook duidelijk naar voren dat voorbehoedsmiddelen niet of nauwelijks werden gebruikt. In de meeste proces-verbalen gaf de vrouw duidelijk aan dat ze geen voorzorgsmaatregelen hadden genomen om een zwangerschap te voorkomen. Echter werd er ook niet expliciet naar het gebruik van voorbehoedsmiddelen gevraagd door de politie. Dit sluit aan bij beeld dat de al wat langer bestaande middelen zoals het condoom en pessarium tot ver na de Tweede Wereldoorlog alleen werden gebruikt door een klein vooruitstrevend groepje.²⁶⁹ Arbeidersvrouwen uit Tilburg hoorden daar niet bij. Een van de weinige geboorte beperkende manieren die ze tot hun beschikking hadden was abortus. Vier van de 27 vrouwen geeft dan ook aan al eerder een abortus te hebben ondergaan. Het is waarschijnlijk dat dit cijfer nog veel hoger lag onder de wat oudere vrouwen, omdat ze deze informatie niet aan de politie wilde prijsgeven omdat ze andere vrouwen en aborteurs wilden beschermen en niet zaten te wachten op nog een onderzoek.²⁷⁰

4.3 De situatie-types van Ketting

Evert Ketting heeft de invloed van de relatie van de zwangere vrouw en de verwekker op de mogelijkheid van een abortus onderzocht.²⁷¹ Ketting stelt dat de kwaliteit van de relatie en het toekomstperspectief van de relatie bepaalt hoe de zwangerschap wordt gewaardeerd.²⁷² Zwangerschappen die plaatsvinden buiten het huwelijk zijn vaak ongewenst omdat het toekomstperspectief van de relatie dan nog onduidelijk is.²⁷³ Een ongeplande zwangerschap levert veel stress op en zorgt er voor dat relaties onder druk komen te staan.²⁷⁴ Het is een

---

²⁶⁸ Regionaal Archief Tilburg, Inventaris van het archief van de Gemeentepolitie te Tilburg, 1844-1947 (1950), archieftoegang 29, inventarisnummer 1197, nummer 53.

²⁶⁹ Ketting, *Van misdrijf tot hulpverlening*, 26.

²⁷⁰ Delay, 'Pills, potions, and purgatives', 490.

²⁷¹ Ketting, *Van misdrijf tot hulpverlening*, 227.

²⁷² *Ibid*, 228.

²⁷³ *Ibid*, 227.

²⁷⁴ *Ibid*, 228.

relatietest die veel relaties niet doorstaan.²⁷⁵ Ketting onderscheidt drie typen relaties: vaste stabiele relatie, instabiele relatie en geen relatie.²⁷⁶ Daarnaast onderscheidt hij twee typen vrouwen: Afhankelijke vrouwen en onafhankelijke vrouwen. Afhankelijke vrouwen zijn vaak wat jongere meisjes die nog afhankelijk van hun ouders zijn. Onafhankelijke vrouwen zijn wat ouder en staan al op eigen benen, maar zijn nog niet getrouwd en hebben nog geen kinderen. Aan de hand van deze vijf variabelen heeft Ketting zes situatie-types geformuleerd.²⁷⁷

Situatie-type één is een afhankelijke vrouw zonder relatie.²⁷⁸ Vaak is het een zeer jong meisje dat zwanger is geraakt door haar eerste seksuele contact. Ze heeft geen anticonceptie gebruikt en haar ouders zijn niet op de hoogte van haar zwangerschap. Ze vindt het ook lastig om hun in te lichten. Als ze dit heeft gedaan zijn het haar ouders die het initiatief nemen om voor een abortus te gaan. De relatie met de verwekker is dan al verbroken. Situatie-type twee is een afhankelijke vrouw in een prille relatie met nog geringe seksuele ervaring.²⁷⁹ Meestal wordt er wel een vorm van anticonceptie gebruikt maar is er een voortdurende angst voor zwangerschap. Moeder vermoedt dat haar dochter seks heeft en wanneer de dochter zwanger blijkt, dringen ze aan op abortus. Soms wordt de relatie ten tijde van de abortus verbroken maar soms wordt de relatie ook hechter. Situatie-type drie is een afhankelijke vrouw met een vaste relatie die vaak nog thuis woont.²⁸⁰ Soms heeft ze al jaren een relatie waarin ook al langer sprake is van seks. Ze wordt zwanger door falende anticonceptie. Haar ouders weten van haar relatie en dat ze seks heeft. Abortus is een moeilijke keuze omdat een huwelijk ook een optie is. Ouders spelen alleen een adviserende rol. Na de abortus gaat de vrouw vaak samenwonen. Situatie-type vier is een onafhankelijke vrouw zonder relatie die al lang seksueel actief is en verschillende partners heeft gehad.²⁸¹ Een relatie vormen is vaak problematisch voor haar. Sommige vrouwen zijn al van middelbare leeftijd. Ze is zwanger van een éénmalig seksueel contact. Ze gebruikt geen of gebrekkige anticonceptie. Abortus is een gemakkelijke keuze omdat het kind ongewenst is. De relatie met de verwekker was al verbroken voor de abortus en de verwekker weet er

---

²⁷⁵ Ketting, *Van misdrijf tot hulpverlening*, 228.

²⁷⁶ *Ibid*, 229.

²⁷⁷ *Ibid*, 242.

²⁷⁸ *Ibid*, 243.

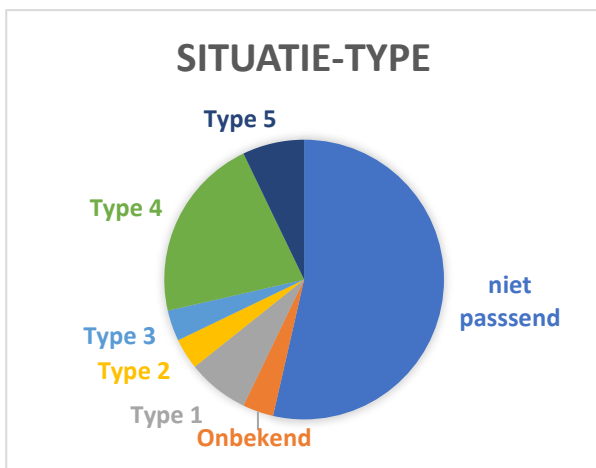
²⁷⁹ *Ibid*.

²⁸⁰ *Ibid*.

²⁸¹ *Ibid*.

soms zelfs niet van af. Ouders spelen geen rol meer. Situatie-type vijf is een onafhankelijke vrouw in een instabiele maar vaste relatie.²⁸² Ze woont vaak samen maar de relatie is problematisch. De zwangerschap is onderdeel van die problematiek. Het pil gebruik is vaak onderbroken door moeilijkheden. De relatie breekt of wordt juist sterker. Als ouders helpen het probleem op te lossen dan verbreekt de relatie. Situatie-type zes is een onafhankelijke vrouw in een lange stabiele relatie die toekomst gericht is.²⁸³ Ze heeft duidelijke trouwplannen en de zwangerschap is de oorzaak van een toevallige mislukking van anticonceptie. Ze heeft financieel voldoende draagkracht voor een gezin. De beslissing voor abortus is een afwegingsproces. De relatie wordt daarna intensiever en ze trouwen daarna snel. Soms is er overleg met ouders.²⁸⁴

Opvallend aan de situatie-typen van Ketting is dat er veel over anticonceptie wordt gesproken. Dat komt omdat het boek van Ketting uit 1978 komt en anticonceptie toen al meer werd gebruikt. Kettings situatie-typen zijn dus niet helemaal passend op de vrouwen

Grafiek 3

en hun situaties die voor deze scriptie zijn onderzocht. Toch is dat geen probleem omdat de andere kenmerken van de situatie-typen tijdloos zijn en dus ook te vinden zijn in de vrouwen die voor deze scriptie zijn onderzocht. Alle situatie-types behalve situatie-type zes zijn naar voren gekomen in dit onderzoek. Situatie-type vier, onafhankelijke vrouwen zonder relatie komt

het meest voor. Een van die vrouwen is Annie.²⁸⁵ In maart 1944 is ze 28 jaar oud en leert ze een SS-man genaamd Piet kennen. Ze heeft één keer seks met hem voordat hij naar het Oostfront vertrekt. Begin april komt ze er achter dat ze zwanger is omdat ze niet meer ongesteld wordt. Ze vertelt het aan haar buurmeisje die zegt dat ze het weg moet laten

²⁸² Ketting, *Van misdrijf tot hulpverlening*, 244.

²⁸³ Ibid.

²⁸⁴ Ibid.

²⁸⁵ Regionaal Archief Tilburg, Inventaris van het archief van de Gemeentepolitie te Tilburg, 1844-1947 (1950), archieftoegang 29, inventarisnummer 1198, nummer 482.

halen. Annie durft dat eigenlijk niet maar ze stemt er toch mee in omdat ze geen ongehuwde moeder wil zijn.²⁸⁶

De meeste vrouwen in dit onderzoek passen echter niet in de situatie-types van Ketting. Zo zijn er vier vrouwen die tussen situatie-type vier en vijf in zitten. Ze hebben geen vaste relatie maar hebben voor een langere periode vrijblijvend seksueel contact met dezelfde persoon. Ketting benadrukt bij situatie-type vier dat de vrouw zwanger raakt van een éénmalig seksueel contact. Dat is bij deze vrouwen niet aan de orde. Maria is een van die vrouwen die voor een langere periode seks heeft met dezelfde man.²⁸⁷ In mei 1941 leert ze een Duitse militair genaamd Heinz kennen. Ze gaan zeven weken met elkaar om en dan vertrek hij uit Tilburg. In juni merkt ze dat ze zwanger is. Ze vraagt hulp aan haar huurbaas en hij brengt haar een flesje met druppels. Maria neemt de druppels in maar ze werken niet en in september vertrekt ze naar Heerlen waar ze in een huis voor ongehuwde moeders zal worden verpleegd.²⁸⁸

Een andere groep vrouwen die niet passen binnen de situatie-types van Ketting zijn de getrouwde vrouwen. De groep getrouwde vrouwen kan in twee delen worden opgedeeld. De ene groep zijn vrouwen zoals Leni die zwanger zijn van hun eigen man en abortus gebruiken om de gezinsgrootte te bepalen. De andere groep zijn vrouwen die getrouwd zijn maar seksuele relaties hebben met andere mannen en daar zwanger van raken. Een van die vrouwen is mevrouw B.²⁸⁹ In hoofdstuk één wordt beschreven hoe zij door de dokter op haar slaapkamer dood wordt aangetroffen. Ze is zwanger geraakt van een vriend terwijl haar man in het buitenland werkt. Wanneer ze haar man per brief over haar zwangerschap vertelt, schrijft hij boos terug dat het niet van hem is en dat ze maar moet zorgen dat ze van de zwangerschap af komt. Helaas loopt dat niet goed af.²⁹⁰

4.4 beweegredenen

De reden waarom een vrouw voor een abortus kiest, komt ook aan bod in de procesverbalen. De ene keer duidelijke dan de andere keer. Soms is het nodig om tussen de regels

---

²⁸⁶ Regionaal Archief Tilburg, nummer 482.

²⁸⁷ Regionaal Archief Tilburg, Inventaris van het archief van de Gemeentepolitie te Tilburg, 1844-1947 (1950), archieftoegang 29, inventarisnummer 1187, nummer 1249.

²⁸⁸ Regionaal Archief Tilburg, nummer 1249.

²⁸⁹ Regionaal Archief Tilburg, nummer 1612.

²⁹⁰ Ibid.

te lezen en soms vertelt een vrouw heel openhartig haar verhaal. Uit eerdere onderzoeken is naar voren gekomen dat gehuwde vrouwen voor een abortus kozen omdat de financiële middelen niet hadden om nog een kind te onderhouden of omdat ze vreesde voor de zorgen van een te groot gezin.²⁹¹ Bij ongehuwde vrouwen speelde voornamelijk de vrees voor schande een rol.²⁹² Seks buiten het huwelijk werd niet geaccepteerd en vrouwen met buitenechtelijke kinderen konden zo buiten de maatschappij worden geplaatst. Dit wilden ze natuurlijk voorkomen. De bevindingen van dit onderzoek sluiten aan bij deze beweringen van De Bruijn, maar daarnaast zijn er ook nog andere drijfveren die vrouwen hadden. Drie andere vrouwen uit dit onderzoek gaan net als mevrouw B vreemd en geven dit op als de reden voor de abortus die ze hebben ondergaan.

Daarnaast is er ook een groep vrouwen die ernstig onder druk wordt gezet om een abortus te ondergaan terwijl ze dat eigenlijk niet willen. Een van de schrijnendste voorbeelden is van Adriana.²⁹³ In 1941 krijgt Adriana weer verkering met haar ex-vriend Alphons met wie ze van 1935 tot 1938 ook al samen was geweest. Deze relatie was erg stormachtig geweest. Alphons belooft Adriana in oktober 1941 dat hij het uit gaat maken met zijn vriendin en dat ze gaan trouwen. Ze hebben weer seks met elkaar en in november raakt ze zwanger van hem. Dit is niet de eerste keer want in 1938 was ze ook al zwanger van hem en had hij haar net zo lang gemanipuleerd tot dat ze toestemde met een abortus. Hij heeft haar toen drie weken lang elke dag met een vrouwenspuit behandeld. Uiteindelijk lukte het hem om de zwangerschap te verstoren. Niet veel later liep de relatie op de klippen. Deze keer stemt Alphons er wel mee in om het kindje te houden en hij belooft haar opnieuw dat ze gaan trouwen. In februari gaan ze samenwonen maar dan wilt Alphons het kindje opeens niet meer houden. Hij zegt dat mensen anders gaan zeggen dat ze moesten trouwen omdat Adriana zwanger was. Adriana wilt niets weten van een zwangerschap maar Alphons zet haar enorm onder druk door te zeggen dat hij haar anders in de steek laat. Hij behandelt haar weer meerdere keren met de vrouwenspuit maar deze keer lukt het niet om de zwangerschap te verstoren. Alphons besluit om er een professionele aborteur bij te halen. Adriana wil dit echt niet maar Alphons dwingt haar door de aborteur haar kamer in te sturen

---

²⁹¹ Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 57.

²⁹² Ibid.

²⁹³ Regionaal Archief Tilburg, Inventaris van het archief van de Gemeentepolitie te Tilburg, 1844-1947 (1950), archieftoegang 29, inventarisnummer 1196, nummer 967.

en laat Adriana alleen met hem. De aborteur dringt met een nikkelen canule haar baarmoeder binnen om zo de zwangerschap te verstoren. De eerste keer gebeurt er niks maar na de tweede behandeling komen de weeën wel op gang. Na anderhalve dag is het kindje er nog steeds niet uit en Adriana heeft heel veel pijn. Alphons laat een dokter komen en die zegt dat ze naar het ziekenhuis moeten maar Alphons wil dat niet. In plaats daarvan haalt hij de aborteur. Die helpt Adriana uiteindelijk bij haar bevalling. Het vier en een half maanden oude meisje komt dood ter wereld en wordt door Alphons door de wc gespoeld. Als alles voorbij is dumpst hij Adriana. Dit is voor haar de druppel en ze besluit aangifte tegen hem te doen.²⁹⁴

---

²⁹⁴ Regionaal Archief Tilburg, nummer 967.

Hoofdstuk 5

5.1 Abortus methoden

Er zijn verschillende manieren en methoden om een zwangerschap te verstoren. In de zestiende en zeventiende eeuw maakte vrouwen voornamelijk gebruik van externe en interne middelen.²⁹⁵ Voorbeelden van externe methoden zijn vormen van inspanning zoals zware dingen tillen en springen, maar men dacht ook dat een heet bad nemen, bloedzuiger op de borsten plaatsen en aderlatingen zouden kunnen leiden tot een miskraam. Ook werd er soms fysiek geweld gebruikt, vrouwen lieten zich bijvoorbeeld van de trap af vallen.²⁹⁶ De meest gangbare interne middelen waren kinine, groene zeep, azijn, terpentijn, zevenboom, moederkoorn, aloë en jeneverbessen. Deze substanties werden op verschillende manieren ingenomen in de hoop dat het een miskraam zou opwekken. Al deze middelen waren niet erg betrouwbaar en succesvol. De meeste interne middelen hadden een laxerende werking en hadden misschien een lichte psychologische werking. Middelen die wel werkte waren vaak ook gevaarlijk voor de vrouw zelf. Een te hoge doses van kinine, zevenboom of moederkoorn kon fataal zijn.²⁹⁷ De effecten van externe middelen hingen af van het lichaam van de vrouw en de prikkelbaarheid van de baarmoeder.²⁹⁸

In de loop van de negentiende eeuw komen langzaam mechanische middelen in gebruik en deze methoden waren veel effectiever.²⁹⁹ Een voorbeeld van deze mechanische methoden was het inbrengen van een voorwerp in de baarmoeder om zo de baarmoeder te prikkelen en de weeën op gang te brengen. De eivlies steek was een andere methode waarbij met een scherpvoorwerp zoals een canule werd geprobeerd het eivlies in de baarmoeder lek te prikken zodat het vruchtwater er uit liep en de abortus op gang kwam.³⁰⁰ Een andere mechanische methode was de intra-uteriene inspuiting waarbij zeepsop of een ander vloeistof in de baarmoeder werd gespoten.³⁰¹ Door de hoge druk die ontstond in de

---

²⁹⁵ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 32.

²⁹⁶ *Ibid*, 33.

²⁹⁷ *Ibid*.

²⁹⁸ *Ibid*, 34.

²⁹⁹ *Ibid*.

³⁰⁰ *Ibid*, 59.

³⁰¹ *Ibid*.

baarmoeder scheurde de vruchtzak van de baarmoederwand en kwam de geboorte op gang.³⁰²

Volgens De Bruijn werden mechanische middelen voornamelijk gebruikt nadat interne middelen hadden gefaald en een miskraam niet op gang was gekomen.³⁰³ Ook uit Delay's onderzoek naar abortus onder Ierse vrouwen blijkt dat er eerst interne middelen werden gebruikt en als die niet werkten vrouwen over gingen op mechanische methoden.³⁰⁴ Uit dit onderzoek komt echter een ander beeld naar voren. Slechts drie van de zevenentwintig vrouwen gebruiken pillen en drankjes om een abortus op te wekken. Alle drie de pogingen zijn zonder succes. Maar één van de drie vrouwen besluit over te gaan op een mechanische methode. Na meerdere behandeling met een gummi-spuit komt de miskraam bij haar op gang.³⁰⁵ Uit eerdere onderzoeken is ook naar voren gekomen dat mechanische middelen vaak niet zelf maar door een aborteur worden uitgevoerd.³⁰⁶ Van de zesentwintig mechanische abortussen die uit dit onderzoek naar voren zijn gekomen zijn er maar drie uitgevoerd door de vrouw zelf. Alle andere vrouwen hadden hulp van iemand. Wie deze aborteurs waren wordt in hoofdstuk zes besproken.

Waar in Ierland het meeste gebruik werd gemaakt van interne middelen komt dat in Tilburg ogenschijnlijk onder vrouw uit de arbeidersklasse het minst voor.³⁰⁷ Het zou goed kunnen dat interne middelen minder werden gebruikt omdat ze niet zo effectief waren als de nieuwere mechanische methoden. Een andere verklaring waarom deze abortusmethoden minder naar voren komen uit de proces verbalen is omdat deze middelen minder gevaarlijk waren en vrouwen dus niet zo snel in het ziekenhuis belandden.³⁰⁸ De pogingen werden dus minder snel door de politie en samenleving opgemerkt. Caron concludeert in haar onderzoek naar abortus in Rhode Island dat de meeste abortussen opgewekt worden door middel van mechanische middelen.³⁰⁹ In Tilburg zijn deze middelen ook het populairst. In grafiek vier is te zien dat meer dan 77 procent van de abortussen wordt opgewekt door middel van intra-uteriene inspuiting. Daar kunnen verschillende typen spuiten voor gebruikt

---

³⁰² De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 59.

³⁰³ *Ibid*, 57.

³⁰⁴ Delay, 'Pills, potions, and purgatives', 89.

³⁰⁵ Regionaal Archief Tilburg, nummer 967.

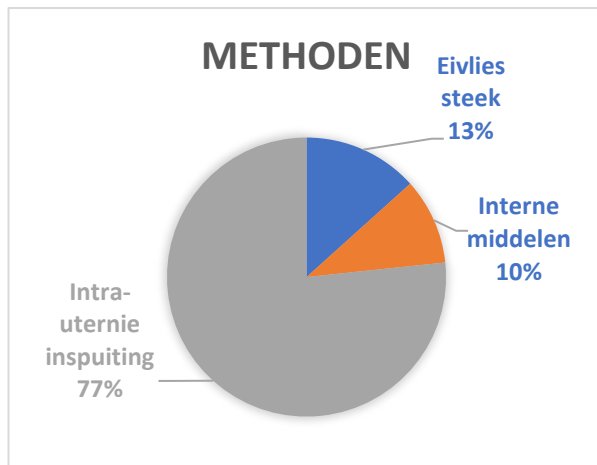
³⁰⁶ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 57.

³⁰⁷ Delay, 'Pills, potions, and purgatives', 480.

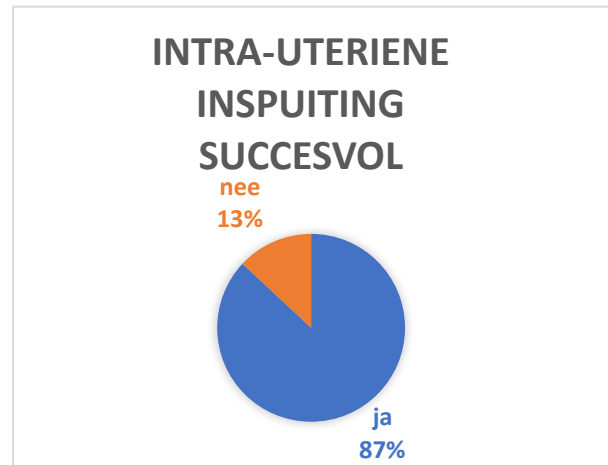
³⁰⁸ *Ibid*.

³⁰⁹ Caron, 'I have done it', 4.

worden maar de gummi- of vrouwenspuit kwam het meest voor. Waarschijnlijk omdat deze spuiten makkelijk te verkrijgen waren. Van de intra-uteriene inspuitingen is maar dertien procent ineffectief. In totaal komen er vier eivlies steken voor. Maar één van die eivlies steken resulteert niet in een miskraam. Een belangrijk punt bij de effectiviteit van de mechanische methoden is echter dat één behandeling bijna nooit leidde tot de verstoring van de zwangerschap. De meeste vrouwen werden twee keer behandeld en soms vaker.

Grafiek 4

Grafiek 5

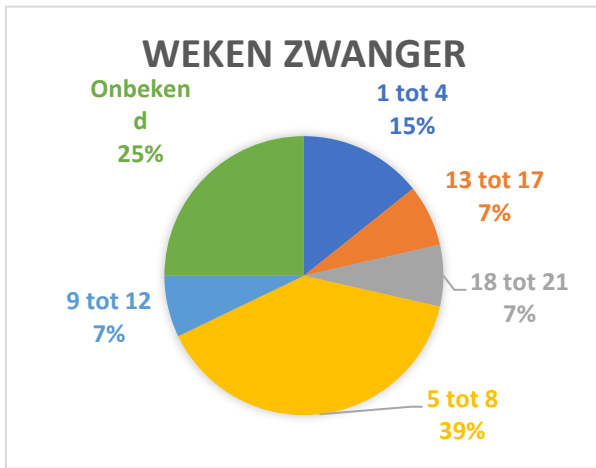
5.2 Complicaties en de dood

Het verbod op abortus zorgde er in de praktijk voor dat de ingrepen veel gevaarlijker waren dan dat het medisch noodzakelijk was.³¹⁰ Dat kwam omdat abortussen vaak door mensen zonder medische achtergrond werden uitgevoerd.³¹¹ Volgens De Bruijn vonden abortussen vaak pas later in de zwangerschap plaats waardoor de kans op complicaties groter werd.³¹² In grafiek zes is te zien dat 54 procent van de vrouwen uit dit onderzoek in de eerste of tweede maand van hun zwangerschap een abortus ondergingen. Van 25 procent van de vrouwen is niet duidelijk hoe lang ze zwanger waren ten tijde van de abortus. Ondank dat dit

³¹⁰ Caron, 'I have done it', 4.

³¹¹ Ketting, *Van misdrijf tot hulpverlening*, 64.

³¹² Ibid.

Grafiek 6

onduidelijk is, lijkt het onwaarschijnlijk dat deze hele groep laat in hun zwangerschap een abortus heeft ondergaan. Dit sluit dus niet aan bij de bewering van De Bruijn. Een andere belangrijke factor die de abortussen gevaarlijker maakte was het gebrek aan anatomische kennis.³¹³ De kans op inwendige verwondingen werd daardoor groter.³¹⁴ Ze maakten gebruik

van primitieve methoden en hadden niet de juiste apparatuur.³¹⁵ Daarnaast hadden ze geen echte behandelruimte en was het met de hygiëne slecht te stellen.³¹⁶ Hierdoor waren de kansen op bloedingen en infecties groter en leidde dit soms tot de dood van de vrouw.³¹⁷ Bij intra-uteriene inspuiting had de vrouw ook nog kans op het afsterven van weefsel omdat er vaak chemische stoffen werden gebruikt. Daarnaast kon de hoge druk die bij intra-uteriene inspuiting vrijkwam ook zorgen voor een luchtembolie.³¹⁸ Zuurstof wordt dan de bloedbaan ingespoten waardoor de functie van de hersenen en het hart tijdelijk of voorgoed worden verstoord.³¹⁹ Dit is ook de doodsoorzaak van mevrouw B waarover in hoofdstuk één en vier wordt verteld.³²⁰

Uit de proces-verbalen blijkt dat veel vrouwen na een abortus worden opgenomen in het ziekenhuis voor een miskraam. Soms worden ze daar enkele dagen of weken verpleegd. Vrouwen die niet in het ziekenhuis worden opgenomen blijven vaak thuis enkele dagen of weken op bed liggen. Ook zijn er vrouwen die er amper last van hebben en de volgende dag of in de loop van de week weer gaan werken. Een van de veel voorkomende complicaties is dat vrouwen lang blijven bloeden. Een miskraam zorgt vaak voor heftig krampen en pijn. Daarnaast zijn de vrouwen vaak erg verzwakt. Van de achtentwintig abortussen zijn er drie dodelijk. Mevrouw B en een andere vrouw genaamd Corrie sterven aan de directe gevolgen van een verkeerd uitgevoerde abortus. Een jonge vrouw van 24 genaamd Tonnie raakt zo

³¹³ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 59.

³¹⁴ Ibid.

³¹⁵ Ketting, *Van misdrijf tot hulpverlening*, 64.

³¹⁶ Ibid.

³¹⁷ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 59.

³¹⁸ Ibid.

³¹⁹ Ibid.

³²⁰ Regionaal Archief Tilburg, nummer 1612.

ernstig verzwakt dat ze binnen een week aan een longontsteking overlijdt.³²¹ Een nadeel van het gebruik van proces-verbalen is dat de focus niet ligt op medische gegevens verzamelen dus de politie vraagt niet direct naar de complicaties die optraden als gevolg van de abortus. Soms vertellen vrouwen dit uit zichzelf. Daarnaast zijn de proces-verbalen vaak vrij kort na de abortus opgemaakt en is het niet duidelijk wat de langere termijn gevolgen zijn voor de vrouwen. Het kan zijn dat ze jaren last blijven houden van klachten of dat ze helemaal onvruchtbaar raken. Dit onderzoek kan dus geen compleet beeld schetsen van de mogelijke complicaties en gevolgen van abortus.

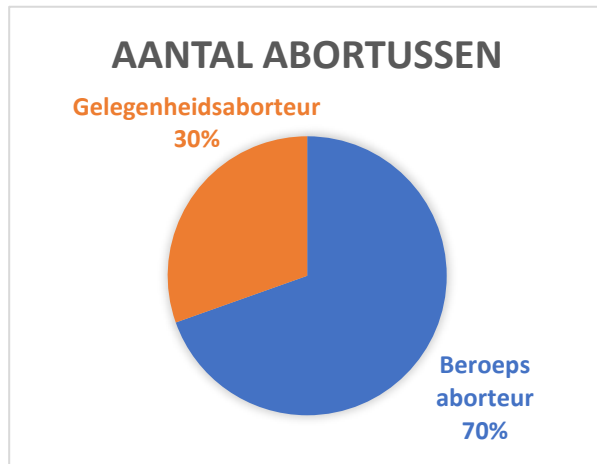
---

³²¹ Regionaal Archief Tilburg, Inventaris van het archief van de Gemeentepolitie te Tilburg, 1844-1947 (1950), archieftoegang 29, inventarisnummer 1197, nummer 53.

Hoofdstuk 6

6.1 De aborteurs

Het beeld dat over illegale aborteurs bestaat is erg negatief. Ze worden in de literatuur vaak afgeschilderd als personen die over lijken gaan om zichzelf te verrijken.³²² Ze zijn gewetenloos en hebzuchtig. Dit beeld is echter erg ongenueanceerd.³²³ Daarnaast is er volgens De Bruijn nog te weinig onderzoek gedaan naar aborteurs.³²⁴ Het beeld dat zojuist

Grafiek 7

werd geschetst gaat namelijk over beroepsaborteurs. Dat zijn aborteurs die uit winstbejag vrouwen behandelen.³²⁵ Maar daarnaast waren er in de praktijk ook heel veel gelegenheidsaborteurs.³²⁶ Deze groep aborteurs hielpen vaak een zus, vriendin of buurvrouw bij het verstoren van een zwangerschap en vroeg hier geen geld of vergoeding voor.³²⁷ In totaal zijn er vijf

beroepsaborteurs en zes gelegenheidsaborteurs naar voren gekomen uit dit onderzoek. Samen hebben zij in totaal 23 abortussen uitgevoerd. In grafiek zeven is te zien dat de beroepsaborteurs verantwoordelijk zijn voor de uitvoering van zeventig procent van die abortussen. Twee van de beroepsaborteurs zijn man en drie zijn er vrouw. Op één na zijn alle gelegenheidsaborteurs vrouw. Die ene man is Alphons.³²⁸ In hoofdstuk vier was te lezen hoe hij zijn vriendin behandelde terwijl ze dat eigenlijk niet wilde. Wat opvalt is dat geen een van de beroepsaborteurs een medische achtergrond heeft. Dit komt waarschijnlijk omdat maar weinig artsen of ander medisch personeel het risico durfde te nemen. Als ze gepakt zouden worden, hadden ze kans dat ze uit hun beroep werden gezet en dat ze het niet meer mochten uitvoeren. Daarnaast is het opvallend dat drie beroepsaborteurs niet uit Tilburg komen. In één geval gaat een vrouw naar Den Haag om daar door een aborteur

³²² De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 108.

³²³ Ibid.

³²⁴ Ibid, 107.

³²⁵ Ibid, 61.

³²⁶ Ibid, 108.

³²⁷ Ibid, 61.

³²⁸ Regionaal Archief Tilburg, nummer 967.

behandeld te worden.³²⁹ In een ander geval gaat een vrouw naar Rotterdam om daar door de man van haar niet behandeld te worden. Daarna komt hij nog drie keer naar Tilburg om haar te behandelen.³³⁰ Daarnaast is er ook een vrouwelijke beroepsaborteur die uit Utrecht komt.³³¹ Een meisje dat is opgenomen in een ziekenhuis in Tilburg deelt met een bezoeker van een andere patiënt dat ze denkt dat ze zwanger is. De vreemde geeft haar een adres van een verpleegster uit Utrecht die ook miskramen opwekt. Via brieven wordt er contact gelegd en de 'verpleegster' die eigenlijk geen verpleegster is komt naar Tilburg waar ze het meisje behandelt. Via mond-tot-mond reclame krijgt de verpleegster steeds meer klanten waardoor ze elke maandag in Tilburg is te vinden.³³² De behandelingen waren voor de aborteurs dus lucratief genoeg om klanten in andere steden te behandelen.

De proces-verbalen die voor dit onderzoek zijn gebruikt geven inzicht in hoe de vrouwen hun abortus en de aborteur hebben beleefd. De vrouwen zijn gelegenhedsaborteurs vaak dankbaar omdat ze die vaak zelf om hulp hebben gevraagd. Het zijn personen die hen hebben bijgestaan in een lastige tijd. Het beeld van beroepsaborteurs is echter wisselender. Twee van de beroepsaborteurs behandelen vrouwen en kijken daarna niet meer naar ze om. Ze gaan niet na of de behandeling heeft geholpen en of het goed gaat met de behandelde vrouw. De drie andere aborteurs doen dat wel en bezoeken de vrouwen meerdere keren en behandelen haar opnieuw als dat nodig is. Een van de beroepsaborteurs is een man genaamd Marinus. In twee situaties staat hij een vrouw bij tijdens haar miskraam die een paar dagen eerder door hem is opgewekt. Een van die vrouwen is Adriana, de vriendin van Alphons.³³³ Haar kindje zit gedraaid waardoor ze ontzettend veel pijn heeft en de miskraam al anderhalve dag duurt. Marinus verzorgt haar en draait het kindje en helpt Adriana bij de bevalling van het nageboorte.³³⁴ Het andere meisje dat Marinus bijstaat is Annie.³³⁵ Ze is op negentienjarige leeftijd zwanger geworden van een vakantieliefde. Annie heeft haar ouders niets verteld over haar zwangerschap en de behandeling die ze van

---

³²⁹ Regionaal Archief Tilburg, Inventaris van het archief van de Gemeentepolitie te Tilburg, 1844-1947 (1950), archieftoegang 29, inventarisnummer 1200, nummer 505.

³³⁰ Regionaal Archief Tilburg, Inventaris van het archief van de Gemeentepolitie te Tilburg, 1844-1947 (1950), archieftoegang 29, inventarisnummer 1192, nummer 1804.

³³¹ Regionaal Archief Tilburg, nummer 482.

³³² Ibid.

³³³ Regionaal Archief Tilburg, nummer 967.

³³⁴ Ibid.

³³⁵ Regionaal Archief Tilburg, Inventaris van het archief van de Gemeentepolitie te Tilburg, 1844-1947 (1950), archieftoegang 29, inventarisnummer 1197, nummer 30.

Marinus heeft gehad. Wanneer de miskraam begint wordt ze overvallen door heftige krampen en pijn. Een vriendin gaat Marinus halen en hij blijft heel de nacht bij haar tot de miskraam over is.³³⁶ Marinus laat de vrouwen die hij behandeld niet aan hun lot over maar Alphons moet Marinus wel vijftwintig gulden extra betalen voor zijn ondersteuning. Annie hoeft hem niks extra's te betalen. Wat verder opvalt is dat aborteurs liegen over hun ervaring en achtergrond om zo vrouwen gerust te stellen en ze over te halen om toch een abortus te ondergaan. Zo liegt Marinus meerdere keren over hoe lang hij al abortussen uitvoert. Een vrouwelijke beroepsaborteur vertelt zelfs aan haar klanten dat ze een verpleegster is terwijl ze helemaal geen medische achtergrond heeft.³³⁷

De prijzen die beroepsaborteurs vragen voor hun diensten verschillen enorm. Dit sluit aan bij de bevindingen van De Bruijn.³³⁸ Soms vragen beroepsaborteurs niks omdat ze het zien als een vriendendienst. Verder liggen de prijzen ergens tussen de 35 en 100 gulden. Dit was ongelooflijk veel geld voor vrouwen uit de arbeidersklasse. Daarnaast duurde de behandeling vaak ergens tussen de tien en vijftien minuten. De meeste beroepsaborteurs spraken met de vrouwen af dat ze na de eerste behandeling zouden betalen. Wanneer de behandeling niet het gewenste effect had dan moest de vrouw opnieuw contact zoeken en zou de aborteur haar opnieuw behandelen. Hier hoefde doorgaans geen meerprijs voor betaald te worden. Een abortus was dus erg prijzig maar de aborteurs wisten dat ze deze bedragen konden vragen omdat de vrouwen vaak erg wanhopig waren. Ze maakten dus misbruik van de noodsituatie waarin de vrouwen zich begaven.³³⁹

6.2 Abortusnetwerken

Ondanks dat om abortus een groot taboe heerste waren vrouwen niet bang om in hun omgeving om hulp te vragen. Delay beschrijft in haar onderzoek naar abortus in Ierland orale communicatie netwerken tussen vrouwen.³⁴⁰ Volgens Delay komen deze netwerken ook in Spanje en andere landen voor.³⁴¹ Ook Caron spreekt over abortusnetwerken in Rhode

---

³³⁶ Regionaal Archief Tilburg, nummer 30.

³³⁷ Regionaal Archief Tilburg, nummer 482.

³³⁸ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus*, 105.

³³⁹ Ibid.

³⁴⁰ Delay, 'Pills, potions, and purgatives', 486.

³⁴¹ Ibid.

Island.³⁴² In Tilburg waren er ook zulke netwerken. Vrouwen namen andere vrouwen en soms ook mannen uit hun directe omgeving in vertrouwen. Ze vroegen elkaar om hulp en advies. Altijd kende iemand wel een adres van een aborteur of van een vrouw die er meer van wist. Zo ontstonden er talloze kleine abortusnetwerken in Tilburg. De spinnen in het web waren de beroepsaborteurs. Wanneer een netwerk van vrouwen onder de aandacht van de politie kwam, bijvoorbeeld doordat een vrouw onder verdachte omstandigheden in het ziekenhuis was opgenomen, leidde dit vaak tot de ontdekking van een beroepsaborteur en andere abortusnetwerken die aan hem waren verbonden. Dit zie je terug in de procesverbalen. Het begint bij een vrouw die wordt verhoord. Zij vertelt aan de politie welke vrouwen ze om hulp heeft gevraagd en hoe ze aan het adres van de aborteur is gekomen. Daarna worden de andere vrouwen verhoort, die noemen nog meer namen en zo wordt het balletje aan het rollen gebracht. Als de politie genoeg getuigenissen heeft wordt de aborteur verhoord. Die kan vaak niet anders dan bekennen en meewerken aan het onderzoek.

Het is op deze manier dat beroepsaborteur Marinus door de politie wordt opgepakt. Het begint allemaal bij Annie, het negentienjarige meisje dat zwanger raakte van haar vakantieliefde.³⁴³ Na de vakantie merkt Annie al snel dat ze zwanger is en ze neemt een vriendinnetje in vertrouwen. Ze vraagt aan haar vriendin of zij misschien iemand kent die kan bevestigen dat ze zwanger is en daar dan wat aan kan doen. Haar vriendin neemt haar mee naar een waarzegster. Die leest haar de kaart en vertelt haar dat ze zwanger is. Annie vraagt of zij het weg kan halen maar dat doet de vrouw niet. Wel geeft ze haar een adres van een andere vrouw. Annie en haar vriendin gaan naar dat adres en de vrouw verwijst ze weer verder naar een man genaamd Marinus. Uiteindelijk behandelt Marinus haar twee keer en ondersteunt hij haar bij de miskraam voor honderd gulden. Na de miskraam wordt Annie nog zieker en ze belandt in het ziekenhuis. Volgens de artsen is ze in levensgevaar. De politie wordt getipt en ze verhoren Annie. In haar verhoor noemt ze de adressen van de vrouwen en Marinus. Uiteindelijk bekennen nog drie andere vrouwen dat ze zijn behandeld door Marinus.³⁴⁴

Niet altijd werd er hulpgevraagd aan beroepsaborteur. Binnen sommige netwerken waren er vrouwen die elkaar behandelde, dit waren gelegenhedsaborteurs. Zussen,

---

³⁴² Caron, 'I have done it', 5.

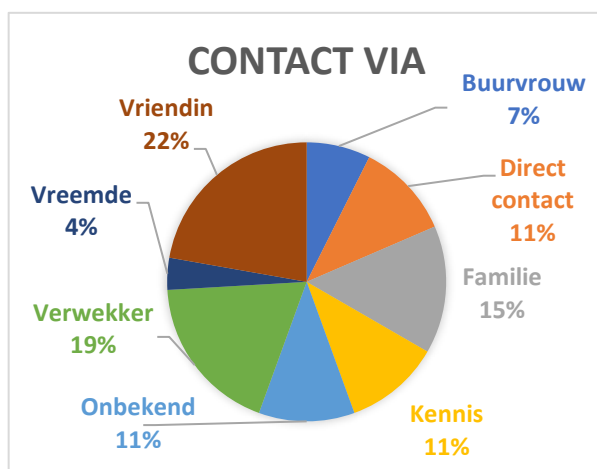
³⁴³ Regionaal Archief Tilburg, nummer 30.

³⁴⁴ Ibid.

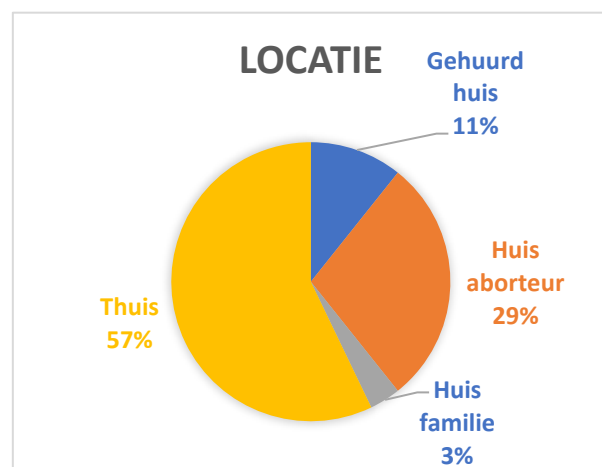
vriendinnen of buren behandelden elkaar en stonden elkaar bij wanneer iemand zwanger raakte en dit niet wilde houden. Dit sluit aan bij het beeld dat Delay schetst van de lokale netwerken die Ierse vrouwen vormde.³⁴⁵ Abortussen werden daar uitgevoerd zonder de hulp van beroepsaborteurs en vonden vaak plaats in de privé sfeer en rondom huis.³⁴⁶ Uit dit onderzoek is ook één groep vrouwen naar voren gekomen die elkaar expliciet hebben beloofd elkaar te behandelen als ze zwanger zouden worden.³⁴⁷ Wanneer mevrouw B dood wordt gevonden, komt de groep en hun belofte aan het licht.³⁴⁸

6.3 Het verloop

Wanneer een vrouw zwanger was en had besloten de zwangerschap te willen verstoren ging ze in haar netwerk op zoek naar een aborteur of een middel om het zelf uit te voeren. Dit ging eigenlijk vrij gemakkelijk. Uit de proces-verbale is naar voren gekomen dat vrouwen soms direct contact hadden met aborteurs of mensen die middelen konden leveren. Het vaakste kwam echter voor dat een persoon dicht bij de vrouw die contacten had en ze zo aan het netwerk werd toegevoegd. In grafiek acht is te zien via wie deze contacten werden

Grafiek 8

Grafiek 9

gemaakt. Slechts enkele keren schoot een verre buur, kennis of vreemde te hulp. Om contact te leggen ging de vrouw soms zelf langs de aborteur of werd de aborteur getipt om langs een vrouw te gaan. Wanneer de aborteur en de vrouw contact hadden, vertelde ze

³⁴⁵ Delay, 'Pills, potions, and purgatives', 480.

³⁴⁶ Ibid.

³⁴⁷ Regionaal Archief Tilburg, nummer 1612.

³⁴⁸ Ibid.

waar ze voor kwam en hoe lang ze zwanger was. De aborteur bepaalde dan of hij haar in behandeling wilde nemen en noemde de prijs. Daarna werd er afgesproken waar de behandelingen plaats zouden vinden. Soms kon de behandeling niet bij de aborteur plaatsvinden omdat de ze ergens ander woonden of omdat ze het een te groot risico vonden. Dan werd er naar een andere plek gezocht. Bijvoorbeeld bij de vrouw thuis. Als dat ook niet kon waren er ook mensen die hun huis of een kamer verhuurde zodat de behandeling daar plaats kon vinden. Deze mensen pikte zo een graantje mee. De beroepsaborteur uit Utrecht had in Tilburg ook een vast adres waar ze vrouwen behandelde.³⁴⁹ De eigenaresse van die woning kon dat extra geld goed gebruiken. In grafiek negen is te zien dat de meeste abortussen plaats vonden bij de vrouw thuis. Voor de vrouw was dit een veilige omgeving en ze hoefde dan ook niet meer naar huis na een behandeling. Sommige aborteurs gaven echter de voorkeur om vrouwen bij hen thuis te behandelen.

---

³⁴⁹ Regionaal Archief Tilburg, nummer 482.

Hoofdstuk 7 Conclusie

7.1 Beantwoorden hoofd- en deelvragen

7.1.1 De vrouwen

Ondanks dat alle vrouwen een eigen verhaal en achtergrond hebben, delen ze wel een aantal kenmerken met elkaar en zijn ze te groeperen. Wat alle 27 vrouwen uit dit onderzoek met elkaar gemeen hebben, is dat ze allemaal uit de arbeidersklasse kwamen. Wat ze ook met elkaar gemeen hebben is dat ze allemaal tegen de lamp zijn gelopen en onder de aandacht van de politie zijn gekomen. De leeftijd van de vrouwen lag tussen de 17 en 41 jaar. De meeste abortussen vonden plaats bij vrouwen in de leeftijdscategorie 16 tot en met 25 jaar. Het is dan ook logisch dat 57 procent van de vrouwen ongehuwd was. De meeste vrouwen ondergingen vrijwillig een abortus, maar enkelen voelden druk uit hun omgeving. Deze druk komt voornamelijk van de verwekkers. De voornaamste redenen voor ongehuwde vrouwen om een abortus te ondergaan was schaamte en angst voor het ongehuwd moederschap. Getrouwde vrouwen kozen het vaakst voor abortus omdat ze hun gezinsgrote wilde beperken of omdat ze zwanger waren van een andere man.

7.1.2 Abortusmethoden

De meest gebruikte abortusmethode onder vrouwen in de arbeidersklasse was het intra-uteriene inspuiting. Deze techniek werd zowel door de vrouwen zelf, als door beroeps- en gelegenhedsaborteurs gebruikt. Meestal werd een vrouwen- of gummi-spuut gebruikt bij deze behandeling. Interne middelen kwamen amper voor in de proces-verbalen. Een reden hiervoor kan zijn dat deze middelen voor minder complicaties zorgden waardoor abortusgevallen minder snel aan het licht kwamen. Het kan ook zijn dat ze minder werden gebruikt omdat ze niet zo effectief waren als mechanische middelen. Drie vrouwen stierven aan de gevolgen van een abortus. Veel vrouwen waren de dagen en weken na de abortus sterk verzwakt. Dit leidde tot ziekenhuisopnames en bedrust. Proces-verbalen zijn echter geen ideale bron voor onderzoek naar complicaties ten gevolge van abortus. De politie toonde daar weinig interesse in. Dit onderzoek kan daarom ook geen compleet beeld schetsen van de medische gevolgen van abortus.

7.1.3 Abortusnetwerken

In Tilburg waren er verschillende kleine lokale abortusnetwerken. Wanneer een vrouw een abortus wilde, raadpleegde ze dit netwerk. Als ze nog niet in een abortusnetwerk zat kon ze makkelijk bij een netwerk aansluiten door in haar omgeving rond te vragen. Veel mensen kende wel een adres of kende iemand die waarschijnlijk een abortus had ondergaan.

Ondanks het taboe werd er in lokale context makkelijk over abortus gepraat.

Abortusnetwerken bestonden uit buurvrouwen, vriendinnen en familie die elkaar ondersteunde bij ongewenste zwangerschappen. Soms behandelde vrouwen elkaar. Dit gebeurde met een gummi-spuit bij de vrouwen in huis. Er waren ook beroepsaborteurs actief in Tilburg. Zij behandelde vrouwen in hun eigen huis, bij de vrouwen thuis of huurde een kamer. Ook waren er beroepsaborteurs actief die niet in Tilburg woonden. Door de hoge prijzen die zij vroegen was het rendabel om klanten in andere steden te behandelen. Een abortus kostte ergens tussen de 35 en 100 gulden.

7.1.4 De middenklassen en elite

Een van de meest opvallende bevindingen van dit onderzoek is dat alle vrouwen die een abortus hebben ondergaan uit de arbeidersklasse komen. Uit eerder onderzoek is gebleken dat abortus onder elke sociale en economische klasse voorkomt. Ook in Tilburg moeten vrouwen uit de middenklasse en elite abortussen hebben ondergaan. Maar waarom komen zij dan niet voor in de proces-verbalen? Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat Tilburg een grote textielindustrie had. Hierdoor was in verhouding de arbeidersklasse veel groter dan de middenklasse en de elite. Daarbij komt dat de meeste abortussen door de politie niet werden opgemerkt. De kans dat vrouwen uit de middenklasse en elite werden betrapt is daarom kleiner. Daarnaast hadden deze vrouwen ook meer te besteden. Misschien was er wel een arts in Tilburg of ergens anders in Nederland die tegen hoge prijzen abortussen uitvoerde. Daarnaast hadden ze misschien de middelen om in het buitenland in alle anonimiteit een aborteur te bezoeken.

7.1.5 De hoofdvraag: Hoe zag abortus er in de praktijk uit in Tilburg in de periode 1940 tot en met 1945

Abortus was een veel voorkomend verschijnsel onder arbeidersvrouwen in Tilburg. Dit is echter niet terug te zien in de proces-verbalen. De politie spoort in vijf jaar tijd namelijk maar 27 vrouwen op die een abortus hebben ondergaan. Het gemak waarmee vrouwen het onderling over abortus hadden en hoe snel ze aan een abortief middel of adres kwamen laat zien dat het een veel voorkomend verschijnsel was. Er zijn verschillende lokale abortusnetwerken in Tilburg waarbij gemakkelijk aansluiting gezocht kon worden. Een beetje rondvragen was genoeg. Sommige vrouwen voerde abortussen op zichzelf uit. Deze vrouwen hielpen ook vaak andere vrouwen uit hun directe omgeving bij een ongewenste zwangerschap. Zij waren gelegenheidsaborteurs. Dit deden ze niet uit winst oogmerk maar om hun naaste vriendinnen, buurvrouwen en familie uit de brand te helpen. Daarnaast waren er ook beroepsaborteurs actief in Tilburg waarvan een paar in andere steden woonde. Beroepsaborteurs voerden naar verhouding de meeste abortussen uit. Via orale communicatie werd hun adres of naam gedeeld. De beroepsaborteurs vroegen vaak hoge bedragen voor hun behandelingen en zetten wanhopige vrouwen financieel af. Daarnaast waren ze vaak niet eerlijk over hun achtergrond en ervaring. In combinatie met het gebrek aan medische en anatomische kennis was het erg gevaarlijk om een abortus te ondergaan. De meest gebruikte methode was de intra-uteriene inspuiting. Door middel van een spuit werd zeepsop of een andere vloeistof in de baarmoeder gespoten. Door de hoge druk die in de baarmoeder ontstond scheurde de vruchtzak van de baarmoederwand. Hierdoor kwam een miskraam op gang. Deze behandeling was net als alle andere abortusmethoden niet zonder risico. Toch weerhield dit vrouwen er niet van een abortus te ondergaan. Abortussen kwamen voornamelijk voor bij ongehuwde vrouwen in de leeftijdscategorie van 16 tot en met 25 jaar. Zij waren vooral bang voor de schaamte en de last van het ongehuwd moederschap. Toch kwam het ook voor onder gehuwde vrouwen. Zij wilde graag hun gezinsgrootte beperken of waren zwanger van een buitenechtelijk kind.

Ondanks dat dit onderzoek is gebaseerd op proces-verbalen uit de Tweede Wereldoorlog, is het beeld dat wordt geschetst wel representatief voor het midden van de twintigste eeuw. In de proces-verbalen komen ook enkele abortussen aan het licht die in de

jaren dertig hebben plaatsgevonden. Deze abortussen tonen geen duidelijke verschillen met de abortussen die in de Tweede Wereldoorlog werden uitgevoerd. Toch zijn er enkele factoren zoals de arbeitseinsatz en de grote hoeveelheid Duitse soldaten die een stempel drukken op de proces-verbalen. Van veel van de getrouwde vrouwen die zwanger zijn van een buitenechtelijk kind, verblijft de man in het buitenland. Daarnaast gaan enkele vrouwen een seksuele relatie aan met Duitse militairen. Dit zijn echter dingen die voor de oorlog ook gebeurde maar dan gewoon met Nederlandse mannen. Waarschijnlijk hebben deze factoren wel tot een stijging van abortus geleid maar omdat er geen absolute abortuscijfers zijn blijft dit gissen.

7.2 Reflectie

Een suggestie voor toekomstig onderzoek is om proces-verbalen uit dezelfde periode van een andere stad te onderzoeken zodat een vergelijking gemaakt kan worden. Dit kan met een andere Brabantse katholieke stad zijn of juist met een stad uit de Randstad. Ook kan er een vergelijking gemaakt worden door een latere periode te bestuderen. In Tilburg is dit echter niet mogelijk omdat de proces-verbalen niet bewaard zijn gebleven. Daarnaast laat dit onderzoek zien dat er nog meer onderzoek gedaan moet worden naar abortuspraktijken bij vrouwen uit de middenklassen en elite. Door de bestudering van dagboeken of brieven kan misschien achterhaald worden waar deze vrouwen voor hulp aanklopte. Een andere lacune in dit onderzoek is de medische gevolgen van een illegale abortus. Uit de proces-verbalen wordt niet duidelijk waar vrouwen last van hadden en hoe lang deze klachten aanhielden. Ziekenhuisdocumenten of persoonlijke archieven van gynaecologen kunnen hier hopelijk meer inzicht in geven.

Appendix

Waarnemingsinstrument

Alle proces-verbalen en processtukken worden geanalyseerd aan de hand van de onderstaande vragenlijst. De vragenlijst heeft als doel een zo compleet mogelijk beeld te geven van de abortuspraktijken in Tilburg. De zes situatie-typen zijn afkomstig uit het onderzoek van Evert Ketting.

De vrouw

- Leeftijd?
- Getrouwd of ongetrouwd?
- Maatschappelijke klassen?
- Aantal abortussen ondergaan?
- Reden?
- Verhouding tot verwekker?
- Met weten van de verwekker?
- Druk van buiten om abortus te ondergaan?
- Overleden of overleefd?
- Plaats overlijden?
- Hoe bij de uitvoerder gekomen?

De abortus

- Uitgevoerd door arts, leek of ander?
- Wie zijn erbij betrokken?
- Gebruikte methode?
- Complicatie?
- Hoeveel kosten het?

Situatie-typen

Onder welke situatie-type kan de casus geschaard worden?

- Type 1: afhankelijk; geen relatie
- Type 2: afhankelijk; prille relatie
- Type 3: afhankelijk; vaste relatie
- Type 4: onafhankelijk; geen relatie
- Type 5: onafhankelijk; instabiele relatie
- Type 6: onafhankelijk; stabiele relatie
- Anders namelijk:

Bibliografie:

Primaire bronnen

Archivalia

Regionaal Archief Tilburg, Inventaris van het archief van de Gemeentepolitie te Tilburg, 1844-1947 (1950), archieftoegang 29 inventarisnummer 1182, nummer 36.

Regionaal Archief Tilburg, Inventaris van het archief van de Gemeentepolitie te Tilburg, 1844-1947 (1950), archieftoegang 29 inventarisnummer 1185, nummer 534a.

Regionaal Archief Tilburg, Inventaris van het archief van de Gemeentepolitie te Tilburg, 1844-1947 (1950), archieftoegang 29 inventarisnummer 1187, nummer 1249.

Regionaal Archief Tilburg, Inventaris van het archief van de Gemeentepolitie te Tilburg, 1844-1947 (1950), archieftoegang 29 inventarisnummer 1187, nummer 503.

Regionaal Archief Tilburg, Inventaris van het archief van de Gemeentepolitie te Tilburg, 1844-1947 (1950), archieftoegang 29 inventarisnummer 1191, nummer 1612.

Regionaal Archief Tilburg, Inventaris van het archief van de Gemeentepolitie te Tilburg, 1844-1947 (1950), archieftoegang 29 inventarisnummer 1192, nummer 1804.

Regionaal Archief Tilburg, Inventaris van het archief van de Gemeentepolitie te Tilburg, 1844-1947 (1950), archieftoegang 29 inventarisnummer 1194, nummer 222.

Regionaal Archief Tilburg, Inventaris van het archief van de Gemeentepolitie te Tilburg, 1844-1947 (1950), archieftoegang 29 inventarisnummer 1196, nummer 967.

Regionaal Archief Tilburg, Inventaris van het archief van de Gemeentepolitie te Tilburg, 1844-1947 (1950), archieftoegang 29 inventarisnummer 1197, nummer 29.

Regionaal Archief Tilburg, Inventaris van het archief van de Gemeentepolitie te Tilburg, 1844-1947 (1950), archieftoegang 29 inventarisnummer 1197, nummer 30.

Regionaal Archief Tilburg, Inventaris van het archief van de Gemeentepolitie te Tilburg, 1844-1947 (1950), archieftoegang 29 inventarisnummer 1197, nummer 53.

Regionaal Archief Tilburg, Inventaris van het archief van de Gemeentepolitie te Tilburg, 1844-1947 (1950), archieftoegang 29 inventarisnummer 1197, nummer 54.

Regionaal Archief Tilburg, Inventaris van het archief van de Gemeentepolitie te Tilburg, 1844-1947 (1950), archieftoegang 29 inventarisnummer 1198, nummer 482.

Regionaal Archief Tilburg, Inventaris van het archief van de Gemeentepolitie te Tilburg, 1844-1947 (1950), archieftoegang 29 inventarisnummer 1199, nummer 348.

Regionaal Archief Tilburg, Inventaris van het archief van de Gemeentepolitie te Tilburg, 1844-1947 (1950), archieftoegang 29 inventarisnummer 1200, nummer 505.

Regionaal Archief Tilburg, Inventaris van het archief van de Gemeentepolitie te Tilburg, 1844-1947 (1950), archieftoegang 29 inventarisnummer 1200, nummer 615.

Artikelen

College voor de Rechten van de Mens. 'Bufferzones bij abortusklinieken'. Mensenrechten.nl, 11 augustus 2020. <https://mensenrechten.nl/nl/toegelicht/bufferzones-bij-abortusklinieken#>.

Herderscheê, Gijs. 'Verplichte bedenktijd abortus gaat sneuvelen: ruime meerderheid Tweede Kamer stemt voor afschaffing'. *de Volkskrant*. 10 februari 2022. <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/verplichte-bedenktijd-abortus-gaat-sneuvelen-ruime-meerderheid-tweede-kamer-stemt-voor-afschaffing~b39669b9/>.

Vos, Evert de, Imme Widdershoven, en Quinten Wyns. "'Ongewenst zwanger? Chat nu!'" *De Groene Amsterdammer*. 12 september 2018. <https://www.groene.nl/artikel/ongewenst-zwanger-chat-nu>.

Waarlo, Niels. "'Ambtenaren VWS zagen subsidie voor hulpverlener met anti-abortuswortels als 'verboden staatssteun'"'. *de Volkskrant*. 18 september 2021. <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/ambtenaren-vws-zagen-subsidie-voor-hulpverlener-met-anti-abortuswortels-als-verboden-staatssteun~b4dc2ccb/>.

Secundaire literatuur

Gedrukte Literatuur

Bruijn, Jan de. *Geschiedenis van de abortus in Nederland: een analyse van opvattingen en discussies, 1600-1979*. Van Gennep Nederlandse praktijk. Amsterdam: Van Gennep, 1979.

Caron, Simone M. "'I have done it and I have got to die': Coroners' inquests of abortion deaths in Rhode Island, 1876-1938.'" *The History of the Family* 14, nr. 1 (1 januari 2009): 1-18. <https://doi.org/10.1016/j.hisfam.2008.09.001>.

Delay, Cara. 'Pills, potions, and purgatives: women and abortion methods in Ireland, 1900-1950'. *Women's History Review* 28, nr. 3 (16 april 2019): 479-99. <https://doi.org/10.1080/09612025.2018.1493138>.

Emde Boas, Coen van. *De arts en de sexuele (r)evolutie*. Amsterdam: De Erven Bohn, 1973.

'Genesis'. In *De Bijbel*, Nieuwe Bijbelvertaling. Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap, 2008.

Goldberg, Ben Zion, Ab Visser, en Nederlandse Vereniging voor Sexuele Hervorming. *Het heilig vuur : de geschiedenis van de seksualiteit in de religie*. 's-Gravenhage: NVSH, 1966.

Hollander, A.N.J. den en Nederlandse sociologische vereniging. *Drift en koers : een halve eeuw sociale verandering in Nederland*. 2e dr. Bouwstenen voor de kennis der maatschappij ; 43. Assen: Van Gorcum [etc.], 1962.

Jansen, H. S. J. 'M. Grever, A. van der Veen, Bij ons moeder en ons Jet. Brabantse vrouwen in de 19de en 20ste eeuw'. *BMGN-Low Countries Historical Review* 105, nr. 4 (1990): 641–42.

Ketting, Evert. *Van misdrijf tot hulpverlening : een analyse van de maatschappelijke betekenis van abortus provocatus in Nederland*. Alphen aan den Rijn: Samsom, 1978.

Schnabel, Paul. *Abortus in Nederland : een analyse van abortus provocatus als sociaal verschijnsel*. [Den Haag]: Stimezo-Nederland, 1976.

Van Ussel, Jozef Maria Willem. *Geschiedenis van het seksuele probleem*. 6e dr. Boom paperback ; 10. Meppel [etc.]: Boom, 1978.